

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

СОКОЛЕНКО ОЛЬГА ІГОРІВНА

Допускається до захисту:
в.о. завідувача кафедри
історії України та спеціальних
галузей історичної науки,
д-р іст. наук, професор
_____ Н. Р. Темірова
«_____» _____ 20__р.

**ТРАДИЦІЙНИЙ КОСТЮМ ПОДОЛЯН ЯК ДЖЕРЕЛО
ВИВЧЕННЯ КУЛЬТУРИ ПОВСЯКДЕННЯ**

Спеціальність 032 Історія та археологія

Кваліфікаційна (бакалаврська) робота

Керівник:

Мартинчук І. І., доцент кафедри
історії України та спеціальних
галузей історичної науки,
канд. іст. наук, доцент

Оцінка: ____/____/____

(бали за шкалою ЄКТС/за національною шкалою)

Голова ЕК: _____

(підпис)

Вінниця – 2021

АНОТАЦІЯ

Соколенко О.І. Тема: Традиційний костюм подолян як джерело вивчення культури повсякдення. Спеціальність 032 «Історія та археологія», спеціалізація «Історія та археологія», Донецький національний університет імені Василя Стуса.

У кваліфікаційній (бакалаврській) роботі досліджено фактори формування українського традиційного костюму на прикладі західного і східного Поділля. Головна увага зосереджена на виявленні самобутніх рис та етнічних запозичень у процесі формування і розвитку народного одягу етнографічних українців Поділля.

Показано чинники, які впливали на формування українського народного вбрання західного та східного Поділля, особливості вбрання. Встановлено схожість та особливості традиційного вбрання Поділля.

Ключові слова: Поділля, українці, традиційна культура, народне вбрання.

ABSTRACT

Sokolenko O.I. Subject: Traditional costume of Podolians as a source of studying the culture of the everyday life. Specialty 032 "History and Archeology", specialization "History and Archeology", Vasyl Stus Donetsk National University.

In the qualification (bachelor's) work the factors of formation of the Ukrainian traditional costume on the example of the western and eastern Podillya are investigated. The main attention is focused on the identification of distinctive features and ethnic borrowings in the process of formation and development of folk clothing of ethnographic Ukrainians of Podillya.

The factors that influenced the formation of the Ukrainian folk costume of western and eastern Podillya, the peculiarities of the costume are shown. Similarities and features of traditional dress of Podillya are established.

Key words: Podillya, ethnographic group, traditional culture, folk costume.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ОДЯГ ЯК ПРОЯВ КУЛЬТУРНИХ ДОСЯГНЕНЬ СУСПІЛЬСТВА	11
1.1 Фактори, які вплинули на розвиток українського одягу	11
1.2 Характерні риси та різновиди традиційного українського одягу	15
1.3 Символіка традиційного костюма	22
1.4 Особливості формування та функції народного одягу	27
РОЗДІЛ 2. ТРАДИЦІЙНИЙ КОСТЮМ УКРАЇНЦІВ ПОДІЛЛЯ	31
2.1 Формування Поділля як історико-етнографічного регіону	31
2.2 Характерні риси традиційного костюма українців Північно- Західного Поділля	35
2.3 Характерні риси традиційного костюма українців Східного Поділля	40
2.4 Наддністрянський варіант подільського одягу	44
ВИСНОВКИ	49
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ПОСИЛАНЬ	51
ДОДАТКИ	56

ВСТУП

Актуальність. Відтворення української ідентичності вкрай важливі на етапі розвитку та розквіту української державності. Пізнання особливостей нашої культури повсякдення через традиційне вбрання є цінним джерелом для вивчення, ідентифікації та свідомості людини. Національний костюм є виявом національної самоідентифікації, який утверджується в індивідуальній та колективній свідомості. Через вбрання визначається етнічна приналежність людини, яка несе в собі художній образ нації, в якій присутні власні норми, вирази та уявлення.

Протягом багатьох століть національне вбрання формувалось під тиском історії як джерело національних цінностей. Традиційне носіння національного одягу визначає свідомість та приналежність до того чи іншого етносу. Вивчення та дослідження національного вбрання є особливо актуальним, оскільки це стосується уявлень, традицій, які втілює національне вбрання того чи іншого народу. Національне вбрання є глибинним джерелом та продуктом життєдіяльності людей, яке висвітлює минуле різних історичних епох, а також матеріальних та духовний світ, функції та особливості. Самобутність традиційного вбрання посідає місце не лише у власній культурі, а й у європейській та світовій.

Серед широкого спектру традиційно-побутової культури українців історико-етнографічного регіону Поділля особливо виділяється народний костюм як цінна матеріальна та духовна спадщина України в цілому. Актуальність дослідження цієї проблематики, починаючи від середини XIX ст., не зникає й до сьогодні. До того ж усі субрегіони Поділля, зокрема Буковинський, Західний, Східний та Центральний характеризуються, окрім спільних ознак, певними специфічними відмінностями в крої, оздобленні, способі поєднання й носіння та, як наслідок, класифікації складових народного костюма. Особливо своєю багато аспектністю і оригінальністю вражає комплекс традиційного вбрання українців Західного Поділля.

Об'єкт дослідження: повсякденна культура українців.

Предмет дослідження: український традиційний костюм Поділля як джерело вивчення культури повсякденності.

Історіографія роботи. Тема національного одягу виступає певним об'єктом дослідження багатьох науковців, дослідників та митців, оскільки саме в етнічному костюмі можна простежити особливості духовної культури народу, що найбільш характерно відображається в його багатофункціональності.

Пріоритетними питаннями у вивчення українського народного вбрання залишаються питання його розвитку, його наповненості та змістовності, вираженню бачення та уявлень народу. Наявна історіографія дала нам можливість побачити та висвітлити вивчення українського костюму, його зміни під тиском історії, особливості відображення свідомості українського народу у національному вбранні.

Слід зазначити, що в середині XIX ст. формується розуміння необхідності докладного, суворо документованого і локально обмеженого опису традиційного народного одягу. Етнографічний матеріал з українського народного одягу бачимо у цілій низці наукових праць середини XIX – початку XX ст. по Західній Україні публікує свою монографію Я. Головацький «Народні пісні Галицької та Угорської Русі» [11], по Центральній (головним чином по Правобережжю) том за томом випускає свою всеохоплюючу працю про культуру та побут українців П. Чубинський [23]. Ці праці відкрили новий етап систематичного етнографічного дослідження традиційного одягу українців в усіх його локальних різновидах. П. Чубинський, Б. Познанський, В. Богданов та інші дослідники розглядали народний одяг як важливе джерело, формування повсякденної культури українців.

Значний внесок у розвиток етнографічної науки в цілому та у вивчення українського традиційного вбрання зокрема зробили дослідники кінця XIX – початку XX ст. Ф. Вовк [18] та інші. Вони узагальнили все, що було зроблено їхніми попередниками, та, зібравши величезний новий матеріал, почали вивчати одяг українців у широкому порівнянні з одягом інших народів та

іншими явищами культури. Обидва дослідники аналізують окремі форми українського традиційного вбрання в їхньому історичному розвитку, виділяючи при цьому його головні класифікаційні ознаки. На основі цих ознак кожен із них створив свою певну типологію, яка стала базою дальших пошуків і теоретичних розробок.

У працях дослідників О. Воропай [9], К. Матейко [21-23] та багатьох інших у науковий обіг вводиться новий фактичний матеріал та на основі порівняльно-етнографічного аналізу робляться узагальнення щодо розвитку українського традиційного вбрання. Разом із тим етнографічна література не завжди здатна вичерпно розкрити всі особливості традиційного костюма, які необхідні спеціалістам, котрі створюють сучасний одяг. У ній, як правило, відсутні детальні описи з наочними ілюстраціями.

Зацікавленість учених, етнографів, істориків, мистецтвознавців та краєзнавців народним вбранням подолян як невід'ємної та яскравої частини матеріальної, традиційно-побутової, художньої духовної культури української нації виникла ще в XIX ст. та триває й досі. Підвищений науковий інтерес до особливостей традиційного строю Західного, Східного й Центрального Поділля проявився саме в роки незалежності України. У цілому 90-і роки XX – початок XXI ст. вважають періодом ґрунтовного аналізу регіональних і локальних рис комплексів вбрання всіх історико-етнографічних регіонів України в загальнонаціональному контексті. На цьому тлі виділяється зростання актуальності дослідження та популяризації народного костюма українців Поділля.

Серед монографій, що стосуються тематики подільського національного вбрання, найзначимішою вважаємо дослідження Л. Булгакової-Ситник «Подільська народна вишивка» [35]. У ній вперше досліджується вишивка подолян у генетичному взаємозв'язку матеріалу і техніки її виконання, топографії та крою окремих компонентів натільного, поясного, плечового й верхнього одягу. Л. Булгакова-Ситник визначила типи та стилістичні особливості технік, орнаментальних мотивів і колірної гами подільської

вишивки. Ґрунтовно охарактеризувала їх специфічні ознаки та спільні національні риси в контексті традиційної української вишивки.

Монографічне дослідження Р.В. Захарчук-Чугай «Народна вишивка» [13] містить у собі часткову інформацію про регіональні та локальні стилістичні відміни технік, колірної гами й орнаментів вишивки Буковинського і Західного Поділля. Змістовим є матеріал про сучасний стан збереження, популяризації та розвитку народного досвіду вишивки українців.

Не менш корисним є монографічне дослідження О. Никорак «Українська народна тканина ХІХ–ХХ ст. Типологія, локалізація, художні особливості» та інші її роботи [35].

Отже зазначимо, що зацікавленість до вивчення українського традиційного вбрання розгортається ще з ХVІІІ ст., як до матеріальної та духовної сфери життя народу, вивчення ж повсякденної культури Поділля активується лише у 1990-ті роки, у період незалежності України. Саме в цей час ми спостерігаємо збільшення інтересу до вивчення історико-етнографічних регіонів України.

Мета дослідження: дослідити формування культури повсякденності українського народу, її регіональність через формування елементів українського традиційного костюма подолян.

Завдання дослідження:

- виявити спільні риси та регіональні особливості розвитку традиційного костюма;
- розглянути формування Поділля як історико-етнографічного регіону;
- дослідити процес формування традиційного костюма подолян як складової традиційного костюма українців;
- визначити спільні риси і особливості формування традиційного строю українців Поділля, їх вплив на розвиток культури повсякдення.

Джерельна база студентського дослідження. Основну групу джерельної бази дослідження складають речові джерела, а саме елементи

традиційного українського вбрання та зміни, спричинені соціокультурними та етнонаціональними зрушеннями у суспільстві.

Цінні за обсягом і довідковим апаратом колекції зразків народної ноші містяться в Музеї етнографії та художнього промислу Інституту народознавства НАН України у Львові. Експозиція музею складається з етнографічного відділу (понад 44000 одиниць) і відділу мистецького промислу (більше 28000 одиниць). Містять етнографічні фонди й окремі предмети традиційного комплексу вбрання українців Західного Поділля [10]. Також у студентській роботі використані фотографії та рисунки експозиції Бершадської районної бібліотеки «Буденний та святковий одяг Бершадчан (Вивчення історії методом усної історії)» [6], частину фото та рисунків взято з Громадська організація «Етномайстерня Коло» [39], деякі фото було взято з колекції Майстерні Магди Дзвін і використані у роботі (див. додатки).

Завдяки провідними зберігачами фондів музею Інституту народознавства НАН України Янчук Л., Супоневій О. і Петрів Г. ми змогли дослідити вишиті сорочки, поясний, плечовий, верхній одяг та пояси. Але головне значення для нашого дослідження склали унікальні головні жіночі й чоловічі убори та різноманітні при-краси, особливо з бісеру. Особливу цінність становлять фонди Національного музею ім. А. Шептицького у Львові, які на сьогодні налічують понад 100 тис. експонатів українського мистецтва та національної культури [31].

Інший великий комплекс зображальних джерел міститься в роботі О. Ю. Косміної «Традиційне вбрання українців» [18, 19], в якій розміщено фотографії та малюнки народного вбрання українців з різних регіонів України: Це більше 100 зразків традиційних комплексів автентичного одягу, а також антикварних прикрас та аксесуарів з 22 музейних колекцій України.

Зображальні джерела містяться і в роботах українських дослідниць К. І. Матейко «Український народний одяг» [21], Т. О. Ніколаєвої «Історія українського костюма» [29].

Зображення, зібрані дослідниками, дозволили нам дослідити риси народного костюму чоловіка та жінки, орнаменти, стилістику та прикраси, святкового народного костюму.

До словесних джерел відносяться фольклорні, етнографічні збірки, художня література та мемуари. Серед цих джерел – праця дослідника О. А. Воропая «Звичаї нашого народу. Український народний одяг» [8, 9], в якій автор використовує фольклорний матеріал – прислів'я, приказки, повір'я, легенди, анекдоти, що сприяє розширенню уявлень про повсякденну культуру українців.

Цінними джерелами кінця XVIII – початку XIX ст. є праці О. Рігельмана [39]. О. Шафонського [8], у яких не лише описано, а й замальовано народний одяг різних соціальних верств: селян, міщан, козаків, представників українського панства. Однак ці описи ще дуже загальні й недостатньо документовані, щоб за ними можна було встановити, до якого типу належить той чи інший вид одягу. Ще менше ці матеріали дають підстави говорити про локальне розмаїття народного вбрання навіть тих територій, де вони зафіксовані (Київщина, Чернігівщина тощо).

Отже, джерельна база дослідження дозволяє нам аналізувати проблему студентського дослідження, детально вивчити сутність та особливості українського костюму, його історичну зміну та вплив українського костюму на формування культури повсякдення.

Хронологічні рамки бакалаврської роботи охоплюють XVII ст. – XIX ст., період, що найповніше ввібрав в себе вияви української традиційної культури, сприяв формуванню повсякденної культури українців.

Географічні межі: українські землі в межах сучасної території України. У бакалаврській роботі детально розглядаємо територію Поділля (Східне та Західне).

Методи дослідження. У студентському дослідженні застосовувалися загально наукові методи, а саме: описово-розповідний, проблемно-

хронологічний. Також використовувались спеціальні історичні методи: історико-порівняльний, історико-генетичний та історико-типологічний.

Науковою новизною дослідження. У ході дослідження було з'ясовано наявність значної кількості спільних різновидів елементів одягу, орнаментальних мотивів і прийомів його оздоблення на Поділлі, що стало спільним елементом розвитку традиційної культури українців, їх культури повсякденності.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і результати студентського дослідження підготовлені у вигляді тез «Фактори формування українського традиційного костюма: Західне та Східне Поділля» та опубліковані у збірнику матеріалів Міжнародної студентської конференції «Травневі студії» у 2021 році.

Обґрунтування і характеристика структури роботи. Бакалаврська робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних посилань та додатків.

Загальний обсяг студентського дослідження становить 65 сторінок, з яких на основний текст припадає 50 сторінок.

У першому розділі «Одяг як прояв духовної та матеріальної культури» розглядаються фактори, які вплинули на розвиток українського одягу, характерні риси та різновиди традиційного українського одягу, особливості формування та функції народного костюму. У другому розділі «Традиційний костюм українців Поділля» автор акцентує увагу на формування Поділля як історико-етнографічного регіону, визначені характерних рис традиційного костюма українців Північно-Західного та Східного Поділля, визначає особливості наддністрянського варіанту подільського одягу та їх вплив на формування культури повсякдення.

РОЗДІЛ 1 ОДЯГ ЯК ПРОЯВ ДУХОВНОЇ ТА МАТЕРІАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ

1.1 Фактори які вплинули на розвиток українського одягу

Костюм – частка народної душі. Етнічна історія, повсякденна культура, традиції народу розкриваються саме через традиційне вбрання. У національному одязі висвітлюються різні культурні епохи, які мали вплив на розвиток та функції традиційного вбрання, тому він є цінним джерелом для пізнання та вивчення локальних особливостей. Одяг має велике історичне та художнє значення, він є втіленням не лише матеріального світу, а й духовного світу, виконуючи обрядові, соціальні та побутові функції. Емоційна насиченість, високий рівень художніх образів яскраво відбивають світогляд, традиції, психологію українського народу.

Розвиток українського вбрання відбувався в тісному зв'язку з іншими культурами та народами, вбрання розкриває коріння історії українського народу, з найвищим розвитком та розквітом культури Русі – України. Сприятливим чинником для формування на території України ранніх культурних центрів було вигідне географічне України. Міцні водні та сухопутні торгівельні шляхи забезпечували культурні контакти з іншими цивілізаціям, це вплинуло на становлення та культурний розвиток Русі–України. Найдавніші риси у традиційному вбранні зберігаються на Подніпров'ї, (Київщина, Чернігово-Сіверщина, Переяслав-Хмельниччина), Галицько-Волинські землі, Подністров'я (Покуття, Буковина), Полісся.

Західне Поділля охоплює рівнинно-горбисту територію між Прикарпаттям і Східним Поділлям і становить значну частину Тернопільщини, за винятком теренів, які входять до історичних Волині й Опілля. Насамперед, окреслимо приблизні кордони Західного Поділля по

річках, зокрема, на заході – Стрипа, на півдні – Дністер, на сході – Збруч [32, с. 38-40]. На півночі межа проходить по обрисах Підволочиського і Тернопільського районів. Виходячи з цього, ми використаємо в історико-етнографічних дослідженнях Західного субрегіону Поділля наступні райони Тернопільської області: Борщівський, Бучацький, Гусятинський, Заліщицький, Підволочиський, Теребовлянський, Тернопільський і Чортківський. За цією концепцією Західне Поділля межує із Буковиною, Волинню, Опіллям, Покуттям та Східним Поділлям [9, с. 87-90].

Можна сказати, що український костюм – це відображення історичної долі народу, його традиції та звичаїв. Розвиток українського костюма тісно переплітався з розвитком інших культур. Ранні центри культури, які сформувались через вигідне географічне положення, мали зв'язки з іншими цивілізаціями, водні й сухопутні торговельні шляхи забезпечували культурні контакти. Найдавніші риси у традиційному вбранні зберігаються на землях, де згодом сформувались давньоруські князівства – Подніпров'ї, Галицько-Волинських землях, Подністров'ї, території Полісся.

Основними складниками комплексів убрання були натільний, поясний (стегновий), нагрудний і верхній одяг; особливу роль у комплексі відігравали головні убори, пояси, з'ємні прикраси, взуття. Кожний із компонентів виконував своє призначення, відрізняючись матеріалом, конструкцією, оздобленням, а також способом носіння та з'єднання одного з іншим [15, с. 89]. В особливо урочистих випадках (наприклад, на весіллі) одягався весь комплекс, виступаючи важливим соціальним показником, підкреслюючи майновий і сімейний стан людини, її вік, національну приналежність, регіональні ознаки [17].

Костюм, як і інші сфери традиційної культури українців, давно вже став об'єктом досліджень різних фахівців.

В людському суспільстві одяг виник як засіб захисту тіла від зовнішніх дій навколишнього середовища. Несприятливі явища природи викликали у людині прагнення чимось захистити себе, вберегти своє тіло від них. В усі часи

одяг свідчив про становище людини в суспільстві; у різні історичні епохи існували чітко визначені вимоги до вбрання на свято, в будні, під час виконання певних обрядів [19, с. 23-24]. Тому одяг становить важливу складову частину духовної і матеріальної культури народу.

Крім терміну «одяг», часто вживаємо термін «костюм». Він окреслює значно ширше за обсягом поняття, яке вказує на сукупність і співвідношення одягу, власне предметів ноші, прикрас, знаків розпізнавання, зачісок, косметики, головних уборів, взуття, які поєднуються в цілісний комплекс. Поняття «костюм» – французького походження. На означення цього ж поняття в українській мові існують відповідні терміни: «стрій» «убрання», «шати» [11, с. 63-65].

На формування українського одягу мали вплив різні фактори: природні умови, культурна спадщина попередніх поколінь, культурні взаємини з іншими народами, мистецькі здобутки, розвиток техніки, технологій виробництва, а також спосіб життя народу, його національні особливості, релігія, суспільна мораль.

У найдавніші часи одяг не розподілявся чітко на чоловічий та жіночий. З розвитком продуктивних сил і виробничих відносин відбувалася диференціація строїв: спочатку на чоловічі та жіночі, згодом – на святкові, обрядові, щоденні, вбрання спеціального призначення, пов'язане з транспортом та кінною їздою [18, с. 125].

Здавна одяг виконував різні функції: практичну, захисну, обрядову, оберегову, знакову, соціальну, національну. Дуже важливими з-поміж них були практична і захисна. Проте не менш значущими були й інші функції, наприклад, оберегова [1, с. 93]. Велике значення мала функція обрядова, яка вимагала спеціально виготовленого одягу для певного ритуалу чи обряду (одяг весільний, поховальний). У різних обрядах одяг застосовували по-різному, однак суттєвими були ті чи інші атрибути-символи: квітка, вінок, колір квітів, стрічок, вишиті візерунки сорочок та добір їх кольорів.

В усі часи в одязі вирізнялася соціальна функція. Привілеєм знаті віддавна було носіння шовкових, парчових тканин, мережив. Отже, костюм завжди мав становий характер і відповідав певному соціальному рангові його власника [20, с. 103-105]. Це виявлялося в конструкції окремих складових частин, у символіці кольорів (золото, пурпур прикрашали представників високої та найвищої суспільної ієрархії). Важливою була функція естетична.

Наведені данні свідчать про те, що розвиток та формування традиційного вбрання постійно були під впливом різних факторів, які ж згодом стали невід'ємною частиною культури повсякдення. Особливість та функціональність українського вбрання полягає в використанні різноманітних матеріалів, форм, видів, техніки та різних прийомів. Невід'ємною ознакою українського традиційного костюма є комплексність, тобто одяг був натільний, поясний (стеговий), нагрудний і верхній одяг; особливу роль у комплексі відігравали головні убори, пояси, з'ємні прикраси, взуття. В суспільстві одяг виник як засіб для захисту тіла від зовнішніх факторів, а згодом вбрання стало певним проявом духовного та матеріального світу, також виконує функції: захисну, обрядову, оберегову, знакову, соціальну, національну.

Представники різних соціальних груп (ремісники, феодалы, козацька старшина, рядове козацтво, бідні селяни, поміщики, міщани, торгівці, згодом робітники і буржуа) відрізнялись своєрідністю вбрання. Костюм того часу був своєрідною позначкою, за якою визначалась належність людини до певної соціальної верстви. Розкішний одяг феодалів стверджував їхнє панівне становище, підкреслював державні привілеї. Виділялося своїм вбранням і заможне козацтво, особливо старшина. Особливості в одязі мало духовенство – не лише у специфіці церковного одягу, а і в його незрівнянному багатстві, використанні золототканих привозних тканин, прикрас, дорогоцінної культової атрибутики.

Отож, український костюм постійно розвивався й трансформувався. Так, у локальних комплексах убрання кінця XIX – початку XX ст. простежується

наявність культурних цінностей різних епох. Комплекси національного строю зберегли в собі цінності різних епох. Тому здавна одяг виконував різні функції: практичну, захисну, обрядову, оберегову, знакову, соціальну, національну.

1.2 Характерні риси та різновиди традиційного українського одягу

В основі найбільш загальної класифікації одягу лежить його розподіл залежно від статі людини на чоловічий та жіночий. Кожна з цих груп у свою чергу поділяється залежно від віку людини. Наприклад, жіночий одяг розподіляється на дівочий, вбрання для молодниць та літніх жінок (чоловічий – аналогічно). Особливості помірно-континентального клімату, в зоні якого розташована Україна, з його досить різкими перепадами температури, створили умови для розвитку великої кількості видів одягу та різноманітності його форм [28, с. 129].

Насамперед виділимо групу натільного одягу. До кінця XIX ст. по всій Україні до складу цього виду вбрання (як у жінок, так і у чоловіків) входила виключно сорочка. Наступну групу вбрання, що прикривало й захищало стегна людини, можна назвати поясним, або стеговим, одягом. До такого виду жіночого вбрання належали розпашні (плахти, запаски, опинки, дерги) та глухі спідниці. У чоловіків поясним одягом були штани. Обидві ці групи складала те, що умовно називається основним комплексом костюма.

Отже, комплексність українського вбрання полягає в його розподілі, який залежить, по-перше, від віку людини (дівочий, вбрання для молодниць та літніх жінок та хлопчачий, вбрання для юнаків та літніх чоловіків), по-друге, від статі.

Найбільш загальною розпізнавальною ознакою, що дає змогу відокремити один тип убрання від іншого, є спосіб носіння та поєднання між собою різних за кроєм сорочок та поясного одягу. Так, поєднання широких

шароварів та заправленої в них тунікоподібної сорочки зі стоячим коміром становить полтавський тип чоловічого костюма; поєднання ж вузьких полотняних штанів із поликовою сорочкою з виложистим коміром, яка одягалася навипуск, дало волинський тип і т. ін. [18, с. 126-127].

Розподіл був в одязі такий: натільний, поясний (стеговий), нагрудний і верхній одяг.

Основний комплекс одягу українці вживали переважно влітку або як хатній одяг, хоча й не завжди. Коливання температури навіть улітку змушувало використовувати легкий, зручний допоміжний одяг. Тому-то на всій території України дістав поширення нагрудний одяг, який захищав верхню частину фігури [34]. Побутували дві основні форми цієї групи одягу – з рукавами (кофти, куртки) та без рукавів (кептарі, лейбики тощо). Їхній розвиток залежав від місцевих традицій та конкретного призначення. Вони могли бути з хутра або тканини, зовсім короткими або дуже довгими, легкими або утепленими, прямоспинними або «під стан».

В осінньо-зимовий період використовувалися різні види теплового щільного одягу, які захищали від холоду весь стан людини. Ця група надягається поверх основного комплексу і тому називається верхнім, або становим, одягом. Він ділиться на осінньо-весняний; плащоподібний та хутряний зимовий [34, с.60-61].

Поєднані в певний комплекс окремі складові традиційного костюма обов'язково доповнюються поясами, які здавна виконували захисну, а також оберегову функції. В українців пояси здебільшого побутували у вигляді вужчої або ширшої досить довгої пов'язки, яка тримала стеговий одяг, з'єднувала натільний та стеговий одяг, а також підтримувала поли верхнього вбрання. З кліматичними умовами безпосередньо пов'язане взуття, яке виконує необхідні захисні функції та створює потрібні умови для існування людини. В Україні здебільшого побутувало взуття, що прикриває стопу ноги. Воно було плетеним (личаки), стягнутим (постоли) та зшитим (черевики). Взуття, що прикриває стопу та гомілку, було зшитим (чоботи, зшиті валянки)

або валяним [22, с. 55-56]. До групи взуття можна віднести й різні допоміжні види утеплення та захисту ноги. В окрему класифікаційну групу одягу виділяються головні убори, що мають захисну функцію, яка у давнину тісно поєднувалася з обереговою [41, с. 23].

Важливими показниками для виділення певних класифікаційних підтипів кожної зі складових одягу є вже відомі нам етнографічні ознаки. Так, матеріал поділяється залежно від способу виготовлення (домотканий чи фабричний), від сировини (лляний, конопляний, бавовняний, шовковий, вовняний, шкіряний, штучний, синтетичний тощо), а також техніки виготовлення (плетений, в'язаний, тканий, валяний і т. ін.).

Отож, загальною розпізнавальною ознакою в одязі є спосіб його носіння та поєднання між собою різних за кроєм сорочок та поясного одягу. По свій території України нагрудний одяг був найпоширенішим, який захищав верхню частину фігури. Окремі складові традиційного одягу завжди доповнювали поясом у вигляді вужчої або ширшої довгої пов'язки, яка тримала стегновий одяг. Взуття побутувало здебільш те, що покриває стопу ноги – личаки, постолы та черевики.

Належне значення для класифікації одягу мають його крій (форма окремих шматків матерії), конструкція (способи з'єднання деталей крою), техніка шиття (ручна або машинна), технологія шиття тощо, а також способи носіння складників одягу та характер їх поєднання у певний комплекс [14].

І нарешті, класифікаційною ознакою може бути саме призначення одягу, залежно від якого його можна поділяти на святковий, буденний, робочий, обрядовий і т. ін. Святковий одяг був не тільки новішим, із кращого матеріалу, а й «модного» покрою, більше прикрашався. Для будня шили одяг із грубішої тканини, часом доношували колишнє святкове вбрання, прикрас було менше. Для окремих видів праці створювався спеціальний робочий костюм [28, с. 130].

В особливу групу виділяється обрядове вбрання. Часто на свято або під час обрядів одягали стародавнє вбрання. Кожна з названих груп одягу має своє

походження, довгий шлях розвитку та значну кількість місцевих варіантів, котрі пов'язані з такими етнографічними ознаками, як матеріал, крій, колорит, орнаментика та опорядження, характер поєднання в комплекс та способи носіння, а також із назвами вбрання, які інколи краще за інші етнографічні ознаки вказують на його походження [30, с. 158-159]. Найдавнішими матеріалами для одягу в країнах з багатою рослинністю були кора, листя й волокна рослин, а в смузі більш суворого клімату, де людина займалася мисливством і рибальством, – шкури звірів, пір'я птахів та луска риб [26]. Скотарство та землеробство, які на території України виникли ще в епоху неоліту, дали змогу використовувати рослинні волокна та вовну тварин. Початковим способом одержання більш складних матеріалів для одягу було плетіння. З винайденням веретена, прядки й особливо ткацького верстата значно розширилося використання матеріалів із волокон рослинного й тваринного походження, а пізніше – з нитки шовковичного черв'яка [22, с. 66]. Перші форми одягу були у вигляді шматка тканини або шкури тварини, що просто накидалися на фігуру людини та трималися за допомогою різних зав'язок, шпильок та інших застібок [23]. Це насамперед накидки, що кріпилися на плечах або шиї (наприклад, шкури-накидки первісної людини, а також різні види пізнішого плащоподібного одягу), або шматки тканини, які обгортали стегна і трималися на талії (стародавні стегові пов'язки та пізніші види незшитого стегового одягу) [23]. Дальше ускладнення первинних форм одягу відбувається завдяки освоєнню майстерності драпірування тканин навколо стану людини. З опануванням техніки зшивання окремих шматків тканини поступово розкриваються великі можливості у створенні різноманітних форм одягу.

На підставі викладеного доходимо висновку, що класифікаційною ознакою може бути призначення одягу, тобто вбрання може бути святковим, буденним, робочим, обрядовим, також матеріал для пошиття вбрання буде різним, наприклад для святкового використовували кращий матеріал, а для робочого грубішу тканину. Початком виготовлення одягу розпочинається з

кори, листя та волокон рослин, також використовували шкуру звірів, пір'я птахів та луска риб. Скотарство та землеробство, які на території України виникли ще в епоху неоліту, дали змогу використовувати рослинні волокна та вовну тварин.

Початковий етап у розвитку зшитого одягу – це з'єднання прямокутних шматків тканини (наприклад, види тунікоподібного одягу, який був досить поширений у давніх слов'ян) [19]. У процесі дальшої еволюції одягу спостерігається значне ускладнення його форм за рахунок освоєння техніки крою тканини (при зшиванні розкромлених за певною формою шматків матерії створювалася необхідна форма одягу). З удосконаленням форм одягу відбувалася й еволюція матеріалів, які збагачувалися як новою сировиною, так і ускладненням техніки прядіння, плетіння і ткацтва [30, с. 199]. Поряд із рослинним, вовняним, шовковим волокном з'являється штучне, а з часом і синтетичне, що значно розширює асортимент тканин і створює умови для дальшої еволюції кроєного одягу. Найвищим ступенем розвитку крою є створення за його допомогою таких форм одягу, які найточніше повторюють натуральні пропорції фігури людини та дозволяють їй максимум вільних рухів.

Дослідники виділяють такі характерні риси вбрання українців:

- простота фасону, у якому поєднуються краса та практичність;
- оздоблення великою кількістю яскравих декоративних елементів;
- використання лише натуральних тканин;
- гармонійне доповнення вбрання оригінальними аксесуарами [10, с. 19].

Проте є низка відмінностей: так, чоловічому костюму характерні строгі геометричні орнаменти, які символізували мужність та сміливість, а жіночий одяг прикрашався витонченими візерунками зі складним сплетінням ліній. Дитяче вбрання розшивалося дещо простішим орнаментом [16, с. 276].

Український традиційний костюм мав певні свої відмінності, а саме відповідно до статі, пошив жіночого вбрання був більш складнішим, ніж чоловічий. Матеріали та типи крою давали змогу створювати одяг, який лише

в загальних рисах наближався до фігури людини. Дитячий одяг не мав специфічних рис, відрізнявся лише розмірами, його елементи були такими ж як і для дорослих. Одяг урізноманітнювали вставними клинами. Підкреслювало силует та пропорції – розширення одягу від талії до низу, проте базову відмінність між статтю виконували декоративно-художні засоби, наприклад жіночий пояс з горизонтальними лініями чи геометричними фігурами. Так щоб досягти витонченості жіночого образу, лінії крою робили здебільшого у вигляді плавних прямих. Проте, чоловічий одяг декорували значно скупіше.

Однією з ознак українського народного одягу є його вікова градація, тобто це ряд ознак, які вказують про приналежність людини до певного покоління. Також часто це виражалось у доповненні символами про сімейний стан людини. Вікова градація костюма більш розвинута у жіночому вбранні, особлива увага приділялася вбранню дівчат та молодих жінок. Сорочки були вишиті з найтоншого полотна та прикрашені вишивкою. Крій нагрудного одягу розширювали вставними клинами, завищували лінію талії для того щоб підкреслити фігуру. Прикрашався нагрудний одяг (кесетка) різноманітними аплікаціями та вишивками, виріз горловини демонстрував декоративні елементи натільного одягу. Доповнювали образ різноманітні прикраси. Костюм заміжньої жінки ставав стриманішим, підкреслюючи декором вбрання. Вікова градація проявлялась також в одязі жінки середнього віку, тобто жінка могла доношувати деякі речі свого дівочого вбрання, за винятком своєрідних символів: вінки, червоні стрічки. Стриманість та спокійні кольори переважали в костюмі жінок старшого і похилого віку.

Чоловічий костюм теж мав свою певну систему відмінностей, проте вони були значно простішими, колористика одягу змінювалась за віком, кількість яскравих поєднань з віком теж зменшувалась, також вік підкреслювали окремими елементами костюма (пояс та шапка), аксесуарами, особливостями зачіски, вусами та бородою.

Вікова градація українського костюма доповнювалась символами сімейного стану, ознаки були наявні головним чином в жіночому вбранні, які виконували переважно магічну функцію. Головні убори мали безліч магічних символів, наприклад стрічки та вінки, які носили на свята слугували символами досягнення ними шлюбного віку.

Весільний вінок був надзвичайно важливим символом і універсальним знаком, який вміщував в собі багато символів – від кохання до оберегів від «поганого ока». Для виготовлення вінка дотримувалися певних ритуалів, збирання квітів і т. ін. Вінок перебував у центрі свята, обрядових дій, який демонстрував перебіг етапів святкування. Перехід у статус заміжньої жінки слугувало зняття вінка та одягання на жінку очіпка.

Символіка сімейного стану відображалась також й у зачісці. Наприклад, дівчата заплітали волосся в одну або кілька кіс, а на весіллі косу розплітали, а подекуди навіть відрізали. Заміжня жінка повністю покривала волосся головним убором.

У плані збереження традицій найбільш стійким був одяг сільського населення. Народне вбрання – витвір декоративно-прикладного мистецтва. Всі складники народного одягу позначені фантазією народного майстра, однак позбавлені випадкового і штучного. У численних народних піснях зустрічаються відомості про те, хто і як виготовляв одяг, з якої сировини, як його носили, як до нього ставилися люди [32, с. 116]. Зокрема, відбилися такі процеси, як прядіння, тkania, оздоблення одягу, а також його крій, назви окремих деталей. У минулому власноручне виготовлення одягу з домотканого полотна чи сукна було звичним явищем. Майже в кожній сільській хаті стояв ткацький верстат. У кожній родині, і в заможній, і в бідній, мати привчала дочок змалку пряди, ткати, вишивати. Довгими осінніми та зимовими вечорами пряли дівчата вдома і на вечорницях, вишивали, пасучи худобу, а під час роботи багато співали, складали пісні про своє життя і працю [32, с. 118]. Виготовлення тканини в домашніх умовах, пошиття та оздоблення одягу – виснажлива праця, яку майже повністю виконували жінки. Саме народні

побутові пісні донесли до нас відомості про матеріал та технологію виготовлення одягу, згадуючи при цьому знаряддя ткацтва. У піснях також відбито і послідовність операцій виготовлення одягу.

Народна етика вимагала розрізнення одягу дорослих людей за ознаками статі. За допомогою матеріалу та різних конструкцій вдавалося створити одяг, який різнився лише в загальних рисах та наближався до фігури людини. Тому нерідко одяг для людей різної статі відрізнявся насамперед розмірами.

Суттєвою ознакою українського традиційного одягу є вікова градація, тобто ознаки, які б відображали приналежність людини до певного покоління. Найбільш вікова градація відображалась на жіночому вбранні, найбільше уваги приділяли пошиттю дівочого одягу та для молодих жінок. Вбрання доповнювалось головними уборами та різними прикрасами. З віком жінки, особливо заміжньої, її костюм поступово ставав стриманішим. Ознакою одягу жінок старшого та похилого віку є повна відсутність яскравих кольорів, прикрас. Чоловічий одяг теж мав свої особливості, які підкреслювали вікову градацію, це стосується яскравості кольорів, та вже доповнення окремими елементами костюма (люлька, палиця, шапкою). Також були символи сімейного стану, які доповнювали вбрання та містили в собі різні функції (оберегову та магічну).

1.3 Символіка традиційного костюма українців

Костюм вказував на належність до певної нації, регіону, був ознакою статі, віку, сімейного стану.

Для дівчат і молодих жінок шили сорочки з найтоншого полотна, прикрашали їх вишивкою. Керсетки мали підкреслювати фігуру [49, с. 241-242]. Прикрашалася керсетка аплікаціями та нашивками. Різноманітні прикраси робили дівчину чи молодицю ще привабливішою. Стрічки й вінки,

які носили дівчата на свята, були символами досягнення ними шлюбного віку. При цьому відрізнялись вінки дівчат «на порі» та заручених [49, с. 233].

Чоловічий костюм був значно простішим. З роками зменшувалась кількість яскравих тонів та контрастів, відповідно до віку носили пояс, шапку, люльку, палицю [49, с. 244]. Окремі деталі одягу слугували за знак статево-вікових особливостей людини: для чоловіків – шаровари, ноговиці або гачі; для жінок – дерга, запаска або спідниця; хлопчики від хлопців та дорослих чоловіків відрізнялися тим, що не носили штанів; дівчата від жінок – головним убором. Дівчата ходили з непокритою головою або у вінку із стрічками, жінки повинні були вбиратися в намітку, очіпок чи убрус [49, с. 245].

У свою чергу, дівчатка носили невелику кількість різнокольорових стрічок, дівчата – більшу кількість, дівчата «на порі» вплітали велику стрічку – бинду, наречена мала певну відзнаку засватаної: у косу впліталася широка стрічка, а до хустини приколювалася квітка. Звідси і поширена примовка: «Гарна дівка, як засватана». Головні убори відбивали і регіональні особливості етнічної культури.

На Буковині, наприклад, заручена дівчина носила коду (кодину) – великий султан з ковилі, на Чернігівщині – квітку у вінку. Символіка одягу найбільш виявлялася в обрядовій сфері, особливо весільній [34]. Скажімо, жіночий головний убір символізував як новий статус – засватаної дівчини, так і дівочу красу. Саме тому він визначався особливою красою, уквітчуючись великою кількістю яскравих стрічок, штучних квіток, кольорового пір'я; на Буковині та Покутті було прийнято, відповідно до усталених там етнокультурних традицій, обрядове вбрання робити з бісеру (гердани), квітів, пір'я, намистин; на Гуцульщині виготовлявся барвінковий вінок – корона з зеленого листя, яскравих штучних квітів, гарусу, тканини, воску та леліток [29, с. 63]. Подібна символізація була характерною й для чоловічого весільного вбрання, щоправда, вона не була такою насиченою, як у жіночому одязі.

Символом нареченого парубка – легеня – виступали або вишивані хусточки, котрі дівчина прикріпляла своєму обранцю до пояса під час

заручин, червона стрічка, що кріпилася до шапки, або й вінок, виготовлений під час барвінкових обрядів з барвінку. Він символізував довголіття та сімейне щастя.

Особливої символічності одяг набував у найдраматичніші моменти обряду, коли він несе різнопланову знаковість: і як знак кульмінації самого обряду, і як символ здобуття його головними дійовими особами нового соціального статусу. Таким моментом у весільній обрядовості українців є обряд покривання, що символізував перехід молодої до заміжнього стану. Його драматичність і в той же час важливість відтінені заміною дівочого головного вбрання на жіноче [29, с. 76].

Проте навіть із зміщенням акцентів пріоритету обрядових дій звичай зміни весільного одягу не втратив своєї глибинної, магічної основи, котра підкреслювалася його поєднанням з іншим звичаєм, атрибутом якого був кожух, – покриванням молодої на кожуху, розстеленим вовною догори.

Останній, як відомо, мав магічну силу, що підсилювала магічність жіночого головного вбрання – очіпка разом із наміткою. Йому приписувалися найрізноманітніші магічні властивості: головний убір слугував за оберег для жінки, захищаючи її від нечистих сил (через це, зокрема, і не можна було його знімати), і більше того – відлякував ворожі сили. Саме цим пояснюється «рогата» форма пов'язування намітки, що водночас символізувало ідею плодючості [22, с. 34]. Недаремно жінки носили рогату намітку або кичку лише у дітородному віці; після 45 років це вважалося непристойним – жінка віддавала перевагу або хустині, або лише очіпку, або убрусу, не зав'язуючи його ріжками. Більшість населення власноруч пряли тканину для пошиття одягу; покупні тканини здебільшого застосовувалися для головних уборів, доповнень.

Особливу магічну силу, як вважалося, мали речі, виготовлені для того чи іншого обряду власноруч. Так, дівчина неодмінно мала пошити сорочку нареченому, зять – подарувати тещі чоботи, невістка – намітку свекрусі тощо.

Під час виконання багатьох обрядів носили одяг навиворіт, а в повсякденному житті це вважалося за погану прикмету. У весільному костюмі домінував червоний колір. У поховальному одязі чорний колір стає символом скорботи на межі XIX–XX ст., а до того таким був білий, а подекуди синій.

Сорочка, найдавніший вид одягу в Україні, незмінно прикрашалася вишивкою [2, с. 36]. Орнамент відігравав не стільки роль декору, скільки вважався оберегом і ніс глибокий сакральний зміст. Прикрашалися ті частини одягу, які відкривали доступ до тіла: горловина, нагрудна частина, низ рукавів і поділ. Мали значення і колір вишивки, і її складові [2, с. 37]. Переважають геометричні, рослинні, рідше зооморфні мотиви орнаменту. «Хмелик», «троянди», «Дубовий листок» – це одні з найпопулярніших образів в українських вишивальницях [2, с. 56-57].

Елементи тваринного світу, часто дуже стилізовані, що іноді втратили пізнаваність, зберегли свій первісний сенс тільки в назвах: «баранчики», «метелики», «рачки», «півники» [2, 58].

Найбільш цікавий архаїчний символ, що дійшов до нас, – це свастика. У давньослов'янському одязі присутні елементи дохристиянського культу сонця, вічного руху, і це відбивається у формуванні візерунка і його композиції. В українській символіці важливий також інший елемент костюма – пояс. Поясом кріпився одяг, на ньому зберігалися різні предмети повсякденного побуту, і він був твором народного мистецтва.

Шовкові, заткані золотом і сріблом з вишуканим орнаментом пояси показували соціальний статус свого господаря. Пояс вважався також талісманом, на ньому зображувалися знаки–обереги, емблеми, іноді туди вписували свої ініціали, дату і місце народження, або ім'я коханої.

У жіночих поясів на кінцях кріпилися кульки з різнокольорової вовни, які повинні були уберегти від лихого ока і називалися «волові очки». На давнє походження цього елемента одягу вказує значне число повір'їв. За народними звичаями показатися без пояса означало скомпрометувати себе [2, с. 66].

Без білого поясу-рушника наречена не могла обійтися під час весільного обряду. Вона підперізувала і свого нареченого красиво вишитим поясом, який за народними повір'ями збільшував чоловічу силу. Дружина дарувала чоловікові червоний пояс, що оберігає його від нещастя, наклепів та чужих жінок.

Традиційні головні убори українців несли і захисну функцію, і вказували на відмінності в соціальному становищі або віці [41, с. 21]. З давніх часів у східних слов'ян існував звичай дівчині, яка виходить заміж, накидати на голову покривало. Ходити з непокритою головою вважалося великим гріхом для заміжньої жінки. За старовинним народним уявленням, простоволоса заміжня жінка накликає неврожай, хвороби та епідемії.

Дівчата носили вінки з переплечених стрічок, шнурів, штучних і живих квітів. Заміжні жінки могли носити хустки, зав'язані особливим способом або очіпки, шапочки на жорсткому каркасі, які шилися з парчі та шовку. І всі вони мали магічні властивості оберегів для своїх господинь [21, с. 44].

Яскравим і художньо виразним доповненням до українського народного одягу виступали знімальні прикраси. Це здавна відомі діадеми, підвіски, браслети і сережки. Сережкам приписували здатність зменшувати або знімати головний біль, в пост або під час трауру вдягали найпростіші сережки у вигляді кільця, втрата сережки могла принести нещастя. Червоним бусам народ приписував особливі лікувальні властивості. Також коралове або бурштинове намисто повинно було притягувати успіх і багатство.

Українська символіка, яка поєднує обрядові знаки і магічні амулети, становить завершену композицію в прикрашанні традиційного костюма.

Отже, символи відображали елементи повсякденності людини, види господарської діяльності. Символіка найбільш проявлялась в обрядовому одязі, особливо у весільному. Тому він відзначався особливою красою, уквітчувався великою кількістю яскравих стрічок, штучних квіток, кольорового пір'я. Подібна символізація була характерною й для чоловічого весільного вбрання, проте не була така виразна як в жіночому вбранні.

Хустка, рушник, крижма мали свої захисні та обрядові функції. Особливу магічну силу мали речі, які були виготовлені власноруч. Найбільшу символіка мав орнамент на сорочці, який мав оберегову функцію і ніс сакральний зміст. Звісно, колір відігравав велику роль в сорочці. Головні убори та прикраси несли захисну функцію та вказували на відмінності соціального становища та віку.

1.4 Особливості формування та функції народного одягу

Характерною рисою традиційного українського вбрання є його різнобарв'я, яке відбивало господарську спеціалізацію регіону, високу культуру виробництва матеріалів для одягу, створення різноманітних його форм, володіння багатьма видами і техніками опорядження та декорування одягу [19]. В цьому розумінні український народний одяг вирізняється значною варіативністю. Найбільш помітні відмінності у традиційному костюмі Лівобережжя та Правобережжя, на Слобожанщині й частково на Поділлі [19]. Це ж стосується традиційного одягу населення Карпат, Полісся, Волині.

Як відомо, найголовнішою вимогою щодо одягу, яка супроводжувала його з початку існування, був захист тіла людини від негативних впливів зовнішнього середовища [19]. Захисна функція безпосередньо пов'язана з географічними та кліматичними особливостями конкретного району Земної кулі і створює необхідні умови для існування людського організму [33, с. 268].

Залежно від клімату окремих географічних територій захисна функція набувала різного значення, що зумовлювало появу великої кількості видів та форм одягу, виконаних із різноманітних матеріалів. Так, у той же самий історичний період у країнах з різними кліматичними умовами одяг відмінний за своїм характером.

Інша найдавніша вимога людини щодо одягу була тісно пов'язана з захисною і водночас відбивала світогляд первісної людини, «допомагаючи» їй у боротьбі з незрозумілими силами природи, «захищаючи» від злих духів, наврочень і т. ін. [19]. Це так звана оберегова (магічна, талісманна) функція, котра, переходячи протягом століть від покоління до покоління, набувала традиційно-побутових рис, втрачаючи своє первинне значення. Не вміючи пояснити явища навколишнього світу, людина часто наділяла окремі елементи свого побуту, в тому числі одяг, певними обереговими властивостями.

Особливо стійкою ця функція була тому, що одяг безпосередньо пов'язаний з тілом людини, яке нібито є носієм або провідником магічної сили. Оберегова функція, що простежується в народному одязі протягом майже всієї його історії, свідчить про дуже давнє походження тих або інших елементів вбрання, які зберігали її навіть до недавніх часів. Важливу оберегову роль виконували колір та орнаментика одягу, а також різноманітні прикраси, пояси та інші доповнення. Уже на перших стадіях розвитку суспільства простежуються й естетичні вимоги щодо одягу. Прикрашаючи одяг, людина спочатку висловлювала свій несвідомий потяг до прекрасного; з часом прикраси перетворилися на необхідний атрибут костюма, відбиваючи особливості художньо-естетичних смаків народу.

Отже естетична функція віддзеркалювала певний спосіб усвідомлення життя, навколишньої природи, збагачений людським досвідом і перейнятий високою духовністю. Естетичні особливості одягу підпорядковані законам композиції, які вимагають гармонійної єдності таких показників, як матеріал, форма, колорит та різні види оздоблення. За взірць можуть правити кращі комплекси традиційного вбрання різних етнографічних районів України. Якщо оберегова та пов'язана з нею обрядова функції народного одягу наприкінці XIX – на початку XX ст. здебільшого втрачають своє давнє значення, то естетична, переживаючи певні видозміни, й до сьогодні успішно утверджує себе, що й робить одяг важливою частиною декоративно-прикладного мистецтва [19].

Вже з виникненням родових общин, а згодом племен, що об'єднували споріднені родові общини та етнічні угруповання, в одязі з'являються етнічні ознаки, які з часом набувають дедалі більшої виразності.

У процесі соціально-економічної еволюції суспільства, з появою станів та майнового розшарування населення, з виникненням приватної власності розвивається соціальна функція одягу. Він стає знаком розмежування суспільних верств, а також знаком станової належності. Звідси й соціально-економічна диференціація одягу, його кількісних та якісних показників. Панівні верстви підкреслювали за допомогою одягу своє привілейоване становище. У феодальному суспільстві багатьох країн Європи, особливо за середньовіччя, регламентація одягу навіть передбачалася законодавством. Так, не дворянам забороняли носити шовковий або оксамитовий одяг, убрання червоного кольору; довжина передків взуття, висота чоловічих головних уборів – усе було суворо регламентоване [29].

Статевовікова функція одягу пов'язана не тільки з фізіологією людського організму, а й із характером діяльності різних за статтю та віком людей і відповідно – їхнім становищем у суспільстві. Приміром, чоловічі штани – це досить пізнє явище, походження якого, крім кліматичних причин, пов'язане з розвитком їзди верхи, а також орного способу обробітку ґрунту; такий зручний в роботі елемент жіночого народного костюма, як запаска-фартух, доводить причетність жінки до господарської справи тощо [3, с. 20].

Тут можна бачити стародавні види стегового одягу (запаска, дерга), прямокутні шматки тканини якого трималися на фігурі за допомогою зав'язок чи поясів.

Отже, на формування традиційного українського костюма впливали багато факторів. Головним з них вважаємо природно-географічний фактор, а саме географічне розташування, наявність торгівельних відносин, які б впливали на розвиток культури того чи іншого народу. Зрозуміло, що природні умови впливали на формування видів господарської діяльності, які у свою чергу, відображалась як на видах одягу, так й на особливостях її носіння.

На розвиток традиційного вбрання надзвичайно вплинув й фактор спільності етнічної історії українців та представників інших етнічних груп, які проживали поруч і збагачували як власну повсякденну культуру, так й культурні здобутки українців. Проте у процесі історичного розвитку поступово виокремлювалися локальні риси повсякденної культури.

РОЗДІЛ 2 ТРАДИЦІЙНИЙ КОСТЮМ УКРАЇНЦІВ ПОДІЛЛЯ

2.1 Формування Поділля як історико-етнографічний регіон

Землі між Дністром та Південним Бугом з XIV ст. традиційно називають Поділлям. Подільський етнографічний регіон на північному сході межує з Волинню, на північному сході і сході – з Середнім Подніпров'ям, на південному заході – з Буковиною та Покуттям, на заході – з Опіллям. На південному сході межею регіону слугує державний кордон з Молдовою [15, с. 89-92].

Поділля як історико-етнографічний регіон розташований у правобережній частині України, на Придніпровській та Подільській височинах. Його площа складає близько 60,9 тис. км² (10 % від площі України). Це один із найменш урбанізованих регіонів України, де більшість населення – сільські мешканці.

Установлюючи особливості історичних умов виникнення Поділля як окремої історико-географічної, історико-етнографічної та адміністративної території, слід визначити хронологічну межу вживання цього макротопоніма. Назва землі, яка охоплювала значну частину місцевості вздовж Дністра й Південного Бугу, – «Поділля» трапляється вже в другій половині XIV ст. хоча в Литовському літописі термін «Подоле» вживається вперше в 1332 році, причому в загальновідомому значенні [15, с. 93]. Хроніки італійського дослідника М. Віллані та польського історика Я. Длугоша датою народження Поділля вважають 50-ті роки XIV ст. Цю саму дату згадують деякі пізніші наративні джерела – хроніки О. Биховця і М. Кромера, Густинський літопис тощо. Достовірнішими, на думку О. Білецької, є правові пам'ятки – дипломатичні та актові матеріали, у яких вживання похідних назв від поняття «Поділля» датується 1366 і 1374 роками. Найменування «Подільська земля»

трапляється в грамоті князя Олександра Коріатовича Смотрицькому домініканському монастирю від 1375 року [15, с. 94]. Важливе значення має також саме походження найменування «Поділля», що допомагає з'ясувати певні обставини формування окресленого регіону. Найпоширенішою версією щодо тлумачення дефініції «Поділля» є версія, відповідно до якої Подільська земля отримала назву через особливості свого географічного розташування. Адже на противагу верхньо-дністровській, тобто галицькій частині Карпатського передгір'я, на Поділлі рельєф місцевості знижується, і названий регіон є, так би мовити, низом, долом або подолом. Цю теорію підтверджують свідчення посла Венеціанської республіки в Персії А. Контаріні та польського письменника і єпископа М. Кромера, котрі називали Поділля Нижньою Руссю (Руссю Подільською або Руссю долишньою), тобто «країною, що розташована по долу» (по низу). На користь такої концепції свідчить трактування Поділля в офіційних актах XIV ст. як «країни долин» [10, с. 65-66].

Появі історико-географічної території Поділля, звичайно ж, передували певні адміністративно-територіальні одиниці. Однією з найдавніших була Болохівська земля із центром у м. Болохові, що розташовувалося, на думку одних істориків, зокрема В. Якубовського. і. Нижній хронологічний рубіж існування цієї держави вчені датують 50-ми роками XII ст. Є. Сіцінський у своїй рукописній праці «Болоховское княжество (1150–1257)» відзначав, що Болохівська земля охоплювала північну частину Летичівського, Літинського, південну – Старокостянтинівського і південно-західну – Новоград-Волинського повітів. Південні кордони Болохівського князівства пролягали вздовж верхів'я Південного Бугу по лінії південніше від Меджибожа та досягали басейнів річок Вовк, Згар і Згарок [15, с. 94]. На сході князівства стояв Київ, його східними й північно-східними рубежами був водорозділ річок Случ – Тетерів – Сливови. Західний кордон проходив східніше від лінії Чернятин – Берегелі, верхів'ями річок Случ, Ікопоть, Хомора, Бужок, де розташовувався Межибож (сучасне місто Меджибіж). Північна лінія кордонів князівства проходила водорозділом уздовж річки Случ. Упродовж 50–60-х

років XIII ст. хан Бурундай здійснював постійні напади на Болохівську землю, спалюючи та сплюндровуючи край, що призвело до його занепаду [10, с. 5-6, 19-20]. Наступним хронологічно ранішим від окресленого сегменту майбутнього Поділля в XIII ст. було Пониззя, яке розміщувалося в гирлі лівих приток Дністра – річок Збруч, Серет, Смотрич і Ушиця та включало міста Бакоту (нині – с. Бакота), Каліус (нині – с. Калюс), Студеницю (нині – с. Студениця), Ушицю (нині – с. Стара Ушиця) – усі Хмельницької обл., Кучельмин і Микулин на Сереті Тернопільської області. По лінії сучасних м. Бар – с. Солобківці – м. Гусятин приблизно проходила північна межа території Пониззя [10, с. 69-70]. 1226 роком датується перша літописна згадка про Пониззя, яке згодом повністю увійшло до Подільського краю. Окрім Болохівської землі та Пониззя, до складу Поділля входила виокремлена в XVI ст. територія – Брацлавщина (землі колишньої Прославії), яка обмежувалася на півдні й сході татарським степом із межею по річках Савранка, Кодима і Синюха; на заході – Подільським воєводством із центром у м. Кам'янці та межею по р. Мурафа; на півночі – Київським воєводством з межею по р. Рось. Центром Брацлавщини було місто давньоруського походження – Брацлав (сучасне м. Брацлав Вінницької обл.), яке лежало на р. Південний Буг [10, с. 60-61].

За межами вищезазначених субрегіонів Поділля належала колишня територія Руського князівства – найзахідніша частина історичного Подільського краю, що формувався з умовним центром в укріпленому пункті Язловець на березі р. Ольховець. Південним ареалом Поділля ще в 1442 році була частина Північного Причорномор'я. Розширення Подільського краю на півдні почалося за часів правління литовського князя Вітовта й польських королів Владислава-Ягайла, Владислава Варненчика та Казимира Ягайловича. Завдяки їм до середини XV ст. кордони Поділля сягали Чорного моря. У XIV ст. в джерелах трапляються назви таких подільських міст, як Бакота, Божський, Брацлав, Вінниця, Звенигород, Кам'янець, Меджибож, місто Святого Івана, Скала, Смотрич, Червоногород, Черкаси. Нові назви фіксуються з першої

половини XV ст. – Вітовтовий Брід, Дашев, Зіньков, Каравул, Качибей (або Казубінов, Качакенов Маяк, Хаджибеев Маяк), Летичев і т. ін. За правління князів Коріатовичів упродовж 1363–1393 років Подільський край охоплював тільки межиріччя Смотричу й Ушиці [10, с. 23-24, 26-27].

З другої половини XIV ст. Поділля – уже сформований історико-географічний та історико-етнографічний регіон, адже сам факт визнання краю в офіційних історичних документах свідчить про те, що його місцеве населення певним чином само ідентифікувалося [15, с. 95]. Згідно з актом передачі Поділля 12 червня 1395 року польським королем Ягайлом Краківському воєводі Спитку, кордони Подільської землі проходили на сході від Брацлава до Дністра, на заході – до р. Стрипа, на півдні – по Дністру, на півночі – по р. Південний Буг.

У 1434 році Поділля входило до складу Польського королівства як Подільське воєводство, яке поділялося на три повіти – Кам'янецький, Летичівський і Червоноградський [15, с. 96]. Згодом, у 1569 році, на Поділлі створюється ще Брацлавське воєводство, що включало Брацлавський, Вінницький та Звенигородський повіти. За часів Козаччини, відповідно до Бучацької угоди 1672 року, Подільський край перейшов під владу Туреччини. За Османської імперії до 1699 року територія Поділля поділялася на чотири адміністративно-територіальні одиниці – Барський, Кам'янецький, Меджибізький і Язловецький санджаки. Упродовж 1699–1772 років кордони Поділля майже не зазнали значних змін. Унаслідок першого (1772) і другого (1793) поділів Польщі Західне Поділля (зокрема Червоноградський повіт) перейшло під володіння Австро-Угорщини, а північно-західна й південно-східна частини Поділля – Російської імперії. Згідно з указом Сенату від 23 квітня 1793 року на приєднаній до Росії території утворено Ізяславське та Брацлавське намісництва і Кам'янецьку область [1, с. 56].

У результаті третього поділу Польщі (1 травня 1795 р.) було сформовано вже Брацлавську, Волинську й Подільську губернії. Однак з приходом до влади Павла I 12 грудня 1796 року був виданий Указ «Про новий розподіл

держави на губернії». Відповідно до цього указу Брацлавську губернію було ліквідовано, а її територію, окрім Липовецького, Махнівського, П'ятигірського і Сквирського повітів, приєднано до Подільської губернії. До Подільської губернії також відійшли Ольгопільський повіт і частини Богопольського, Єленського і Тираспольського повітів Вознесенської губернії [15, с. 96].

У XIX ст. Подільська губернія межувала на заході з Австро-Угорщиною (Галичиною), на півночі – з Волинською губернією, на сході – з Київською губернією, на південному сході й частково на півдні – з Херсонською, а на південному заході – з Бессарабською губернією, від якої відокремлювалася р. Дністер та займала площу 36 910 верст² [10, с. 112].

Від 1932 р. було утворено Вінницьку область, яка стала великим адміністративно-територіальним формуванням. Сьогодні площа Поділля становить близько 61 тис. км²., чисельність населення – близько 4,6 млн осіб.

Отже, ми розглянули процес формування Поділля як історико-етнографічного та історико-географічного регіону. Це тривалий і складний процес, що супроводжувався різними перерозподілами земель на означеній території України. Географічний фактор, господарська спеціалізація, побут позначилися на формуванні культури повсякденності подолян, що яскраво виражається через народний одяг, його характерні риси.

2.2 Характерні риси традиційного костюма українців Північно-Західного Поділля

Характерні риси традиційного одягу Поділля – надзвичайна декоративність та мальовничість – відбивають розвиток у цьому краї народних ремесел, високу культуру місцевого виробництва матеріалів для одягу, різні способи утворення форм убрання та значний досвід використання багатьох

видів і технік оздоблення [28, с. 128]. Одночасно зі спільними рисами на території Поділля простежуються зональні варіанти як окремих елементів костюма, так і цілих комплексів. З-поміж них можна виділити такі основні, як північно-західний, східний та наддністрянський [15, с. 88].

Наприкінці XVI – на початку XVII ст. Поділля постійно зазнавало татарських нападів, які спричинялися до руйнування господарства, винищення цілих сіл. Крім того, багатовіковий гніт, якого зазнавали українські землі, політика шляхетської Польщі, спрямована на колонізацію, затримали тут розвиток економіки і культури. Особливо в Північно-Західному Поділлі одяг відзначався специфічними особливостями, де було тривале панування Польщі. Тому-то одяг цієї зони, порівняно з іншими районами Поділля більшою мірою й триваліше зберігав архаїчні риси, наближаючись до одягу суміжної Волині.

Чоловічий одяг населення Північно-Західного Поділля складався із сорочки та вузьких штанів із білого полотна. Сорочка-кошуля була зі вставками, рукави викінчувалися вузькими обшивками – дудицями і зав'язувалися тороками або снурками. Комір застібався мідною шпонкою. Рукави і пазушка не вишивалися. Довжина сорочки була до колін і нижче. Портки робилися з паском та застібалися кістяним або дерев'яним гудзиком. Сорочку підперізували тканим поясом чи ремінцем. З полотняними портками сорочку носили навипуск, а з суконними холошнями заправляли усередину [44]. Ближче до степової частини Поділля чоловіки носили штани по-козацьки. Вони були широкі, із просторою мотнею, густо призбирані біля очкура (рис. 2.24).

Верхній одяг шили з саморобного валяного сукна. Виняток становила архаїчна полотнянка – довга, нижче колін, під стан, з перехватами по боках. Якщо такий одяг був прямоспинний (без перехватів), він називався плахтою. Полотнянка застібалася на дерев'яний гудзик або підперізувалася поясом. Її одягали як у будень, так і на свята. Взимку білу полотняну плахту напинали поверх нагального кожуха [22, с. 56].

Верхній одяг із темно-коричневого, рідше білого або сірого сукна на Північно-Західному Поділлі називався сіряком (сермягою, гунькою, сукманом). Він був приталений (на кострецах, на клубах), із стоячим коміром. Опанча відрізнялася від інших типів верхнього вбрання тим, що до стоячого коміра ззаду пришивався капюшон (бородиця, богородиця). Опанча майже завжди шилася із сірого сукна, була довгою та просторішого крою [43].

Як сіряки, так і опанчі подоляни дуже вишукано прикрашали вишивкою, шнурами, обшивками. Різнокольорові вовняні нитки – малинові, блакитні, зелені, білі, чорні – були однотонні або перепліталися, утворюючи мальовниче оздоблення. Розміщення й композиція орнаменту, так само як і поєднання кольорів, відповідали давнім місцевим традиціям. Особливістю оформлення опанчі були, крім того, два плетених шнури з бовтицями, які звисали біля коміра й могли закидатися назад [49, с. 89-90].

Узимку чоловіки носили білі нагольні довгі приталені кожухи, відрізнi в талії, із призбираною по спинці нижньою частиною. Комір у кожухів був частіше стоячий, іноді виложистий, із чорного овечого хутра [40]. Поли кожуха не заходили одна на одну; вони застібалися на грудях дрібними гудзиками, а біля коміра й на талії зав'язувалися довгими шкіряними шнурами з китицями на кінцях. Прикрашені вишивкою, кольоровими шовковими нитками кожухи вважалися святковим та обрядовим одягом [43].

Обов'язковий компонент чоловічого костюма – пояси найрізноманітніших видів і кольорів: ткані крайки, а також ремінні пояси різної ширини й оформлення.

Зимові шапки були високі, смушкові, чорні, рідше сірі із суконним верхом. На задній частині робився розріз, який стягувався пришитими стрічками (на завісах). Улітку чоловіки носили солом'яні брилі з широкими крисами. Волосся підголювали над чолом і на потилиці, залишаючи на маківці чуприну. На ноги вдягали взимку добрі шкапові чоботи, влітку – личаки (ходаки). Доповненням комплексу чоловічого вбрання була сумка (кошель), яку плели з лика і носили через плече.

Жіночий костюм північно-західних районів Поділля складався з саморобної сорочки, вибійчастої або тканої смугастої полотняної спідниці (димки), запаски, нагрудного одягу (катанки, кабатика) і верхнього сіряка (рис. 2.25).

Сорочки були зі вставками, пришитими по пітканню, з невеликим стоячим коміром. Пізніше їх стали робити на кокетці з круглою горловиною. Вишивка заповнювала рукави, вставки, розташовувалася широкою смугою на грудях, а в сорочках на кокетці – біля горловини.

Нижня частина сорочки іноді перетворювалася на нижню спідницю – гальку, прикрашену широкою смугою орнаменту. Крім вишивки, подолянки активно використовували таку властивість полотна, як здатність довго зберігати збори. Полотно для спідниць, так само як і для чоловічих штанів, перед пошиттям часто вибивали чорною або темно-синьою фарбою. Побутували тут і стародавні червоні літники, переткані вузькими смугами жовтого, зеленого, білого кольорів (рис. 2.26).

На початку XX ст. вибійчасті спідниці з саморобного полотна стали замінюватися спідницями з фабричних тканин. Особливого поширення набули так звані шаленівки з натуралістичним рослинним малюнком на чорному, зеленому чи вишневому тлі. Внизу спідниця прикрашалася широкою смугою з іншої тканини та яскравими нашивками.

Особливе значення в комплексі жіночого вбрання Північно-Західного Поділля мали запаски-фартухи. Ткали їх із чесаної, попередньо пофарбованої пряжі чинуватою технікою. Поле запаски заповнювалося поперечними смугами, які чергувалися з елементами орнаменту. Наймальовничішими були запаски, ткані килимовою технікою з типово килимовим орнаментом. Їх ткали подвійної довжини й носили, згортаючи вдвоє (вперекидку).

Як нагрудний одяг у західних районах Поділля жінки носили стародавню катанку зі смугастого синьо-білого або червоно-білого саморобного полотна. У XX ст. поширилися багато вишиті безрукавки з плісу або інших дорогих тканин.

Верхнім жіночим убранням слугували приталений, відрізний у талії сіряк, куртка з саморобного сукна. їх прикрашали нашивками з кручених вовняних шнурів та косичками, китицями, різнобарвними аплікаціями [17]. Оздоблювалися вилоги на грудях, широкий, спадаючий на плечі комір, низи рукавів. Як декоративний прийом використовувалось і рясування нижньої частини одягу (рис. 2.20).

Жінки покривали голову чепцем (каптуром) із кольорової тканини, з круглим денцем, на який пов'язували намітку. Дівчата розділяли волосся на чотири частини та заплітали його у дрібні косички (дрібушки), які укладали на голові. В коси вплітали червоні й зелені кісники, а на свята затикали квітки або дрібне гусяче пір'я, яке вмочували в розтоплений віск та наліплювали на нього позолоту (шумиху).

Найулюбленішими квітами були гвоздики, чорнобривці, настурція, рута, любисток. Узимку виготовляли вінки зі штучних квітів, зроблених із вощеного паперу, фарбованого пір'я, вовни, стрічок. Під час весілля дівчата закріплювали на голові яскраві шовкові стрічки-бинди, які вільно звисали по спині [30, с. 102-103], (рис. 2.21).

Доповнювали комплекс жіночого вбрання зйомні прикраси: коралеве намисто, а пізніше – різнокольорові скляні буси (перли, кулі, надуванці) (рис. 2.21).

Отже, надзвичайна мальовничість та декоративність – основні ознаки традиційного костюма Західного Поділля.

Простежуються зональні варіанти традиційного вбрання окремих елементів костюма, так і цілих комплексів. Історія Поділля надзвичайно багатогранна, різні події залишили відбиток на формування національного вбрання. Особливо простежується відмінність в Північно-Західному Поділлі, яке перебувало під владою Польщі, одяг зберігав архаїчні риси, наближаючись до одягу суміжної Волині.

2.3 Характерні риси традиційного костюма українців Східного Поділля

Саме на Вінниччині та Хмельниччині набувають у XIX ст. значного поширення такі селянські промисли, як ткацький, кравецький, шевський, кушнірський, а також килимарський. Майже в кожному селі виготовляли полотно, сукно, декоративні тканини, пояси, запаски. Побутове й ритуальне призначення мало народне вишивання.

Особливо славилися вишивальниці Ямпільського повіту. Чудові килими та килимові запаски робили в Немирові, Тульчині. Як у вишивці, так і в декоративному ткацтві популярним був геометричний та рослинний орнамент коричневого, чорного, білого, малинового, сірого кольорів [1, с. 99-100]. Ще наприкінці XVIII ст. в Миньківцях Ушицького повіту виникла перша на Хмельниччині суконна мануфактура, а до 20-х років XIX ст. кількість мануфактур у краї зросла до 16. У традиційному одязі населення східних районів Поділля існувало чимало давніх елементів. Своєрідні господарські умови сприяли створенню тут дещо відмінного від Центральної України колориту вбрання. Поряд із кольоровою вишивкою тут зберігається вишивка білим по білому лляними й конопляними нитками. Основний матеріал для вишивання – вовняні нитки, які чудово сприймали багату палітру природних фарбників. Переважав у колористичній гамі одягу чорний колір (рис. 2.5, 2.6).

Найбільш типовою була жіноча сорочка з суцільно кроєним рукавом, що пришивався паралельно станові, з різнокольоровими розшивками, особливо на рукавах (виноград) та на грудях (маніжечки). Сорочки шилися додільні або до підтички. Поділ переважно не вишивався, а шви часто оздоблювали кольоровими нитками. Подекуди носили сорочки зі вставками. Комір робили стоячий або виложистий. Під рукавами вшивали ластки. Низи рукавів стягували шнурком або застібали на гудзик [2, с. 23-24], (рис. 2.1, 2.2).

Стегновим одягом тривалий час слугувала горботка – довгий прямокутний шматок чорної тканини, оздоблений по краях кількома червоними та зеленими нитками. Носили горботку, піднімаючи її кінці до талії та закріплюючи вузькою барвистою крайкою [39].

Нагрудним жіночим одягом були: літник – прямоспинний жакет із чорного сукна без оздоблення, полотняні катанки з вибитими квітами, вовняні кафтаники, згодом – кофти-люльки. Подекуди побутували безрукавки – керсет та камізелька. Керсет був розшитий, з відрізною спинкою та густими зборами, а прямоспинну камізельку з фабричної тканини обшивали на полах тасьмою. За верхній жіночий одяг правили свита, гунька, манта та бурка, шиті з саморобного сукна темних кольорів [43]. Свити були з відрізною спинкою та рясними зборами по лінії талії, комір – виложистий, найчастіше шальовий. На відміну від свит гунька, манта й бурка були суцільно кроєними та розширювалися за рахунок великих клинів, вшитих у бокові шви. Довжина свит, гуньок, бурок – нижче колін, манти – вище колін – самогонкою (рис. 2.7, 2.8).

Головним убором жінок був невисокий круглий із пласким денцем очіпок, зверху якого пов'язувалася намітка (нафрама). У східних районах Вінниччини носили очток-кичку. У XX ст. поширюються в'язані головні убори – сіточки, а також різноманітні хустки. Дівчата вдягали вузьенькі вінки, що розширювалися ззаду. Волосся вони укладали своєрідно: невеликі кіски заплітали над чолом, а дві великі – на потилиці.

Жіноче взуття Східного Поділля – шкіряні постолы (морщенці), чоботи (іноді кольорові), черевики на резинках або з високою шнуровкою [34].

Чоловічі сорочки були тунікоподібними, кроєними вперекідку (типу чумачки чи лоцманки південніших районів). Рукави викінчувалися вільно або ж манжетою. У деяких районах на плечах робили трикутні вставки. Під рукавами вшивалися ластки, здебільшого квадратні або ромбоподібні. Шви сорочок оздоблювали кольоровою розшивкою. Вишивалися комір, груди та манжети. На заході Вінниччини сорочки носили навипуск, підперізуючи їх

тканим, крученим або плетеним поясом – китайкою. Штани шили переважно широкими, із саморобного полотна, з квадратною вставкою між холошами; чимдалі на захід штани вужчали. Пізніші штани з фабричних тканин були ще вужчі за традиційні (рис. 2.11).

Типовий нагрудний чоловічий одяг – жилетки та безрукавки-нагрудники. У ХХ ст. поширюються піджаки-букди, френчі та куртки (рис. 2.24).

Верхній одяг, окрім відомих свити, гуньки та бурки, побутував у вигляді чугаїни з підрізними та призбираними бочками (з прохідкою), чимерки з відрізним станом по лінії талії (до рясів). Подекуди носили подібний до чугаїни чекмінь. Верхній одяг шився переважно з домашнього сукна довжиною нижче колін, зі стоячим, виложистим або шальовим коміром. Комір, поли та низи рукавів вишивали різнокольоровими нитками. Особливо пишно оздоблювали чугаїни. Взимку чоловіки носили тулуб'ясті або до стану кожухи зі стоячим або виложистим коміром та розшитими полами й рукавами. Довгі прямоспинні кожухи вдягали лише в сильні морози. У негоду напинали плащоподібний одяг – опанчу, бунду, а також катанку з капюшоном. Один із різновидів опанчі мав великий квадратний комір, яким закривали голову від дощу та снігу. Іноді в негоду вдягали башлик (рис. 2.26).

Зимовими головними уборами були високі чорні смушкові шапки з суконним денцем і розрізом ззаду. У ХХ ст. поширилися шапки без денця й розрізу, а також круглі смушкові шапки-кримки. Влітку, як і повсюдно, побутували солом'яні капелюхи, а пізніше з'явилися картузи.

Чоловіче взуття Східного Поділля вирізняється хіба що деякими локальними назвами. Так, личаки тут називали верзунами, солом'яниками, дерев'яниками.

Дитячий народний костюм Східного Поділля, зокрема, святкова дівчача й дівоча ноша включала натільну домоткану сорочку, стегові горбатку й подекуди запаску-фартух, згодом спідницю, пояс (баюр, крайку), зрідка нагрудну керсетку (на свята) та верхні вироби – свитку чи кожух відповідно

до пори року. Роль додаткових святкових елементів виконували прикраси (сережки, баламути, дуті пацьорки, згарди, корали, натільні хрестики та ін.), які відповідно до статків селянської родини зодягали густішими або рідшими рядками на шиї та грудях. З-поміж дівчачих уборів на голову тут також побутували начільні бинди та стрічки й кісники в заплетені коси, а серед дівочих – вінки й вінкоподібні убори, зимової ж пори вони прикривали волосся різнокольоровими хустками. Зачіскою у дівчаток була традиція заплітання волосся частіше в одну або дві коси, рідше – в декілька кісок [16, с. 275]. Вузько локально, до прикладу, в Могилів-Подільському районі чотири коси плели лише дівчаткам підліткового віку. Натомість хлопчачий і юнацький народний стрій Східного Поділля складався з домотканої сорочки, полотняних або сукняних штанів, тканого пояса, свитки або кожуха. У якості прикраси слугував натільний хрестик, а головних уборів – солом'яний бриль або смушева шапка, пізніше картуз і кашкет.

Різнокольорові вовняні нитки – малинові, блакитні, зелені, білі, чорні – були однотонні або перепліталися, утворюючи мальовниче оздоблення. Вишивка на уставках жіночої сорочки Східного Поділля складалася і двох або трьох нешироких дрібноузорчастих смуг, використовувалися різні техніки та комбінації. вишивка на уставках жіночої сорочки північно-західного району виявляла схожість з покутсько-гуцульськими мотивами (традиціями). Чоловічий одяг Східного Поділля – сорочки були тунікоподібними, рукави викінчувалися вільно або ж манжетою. Типовий нагрудний чоловічий одяг – жилетки та безрукавки-нагрудники. Взимку чоловіки носили тулуб'ясті або до стану кожухи зі стоячим або виложистим коміром та розшитими по-лами й рукавами. Довгі прямоспинні кожухи вдягали лише в сильні морози. Взимку чоловіки носили тулуб'ясті або до стану кожухи зі стоячим або виложистим коміром та розшитими полами й рукавами. Довгі прямоспинні кожухи вдягали лише в сильні морози [38, с. 384].

З викладеного випливає висновок, що жіноче вбрання Східного Поділля складалось з сорочки з суцільно кроєним рукавом з різнокольоровими

розшивками, стеговим. Взимку носили кожухи, в негоду пращоподібний одяг – опанчу, бунду, а також катанку з капюшоном. Головний убір взимку шапки, влітку солом'яні капелюхи. Взуття – личаки, черевики.

2.4 Наддністрянський варіант подільського одягу

Наддністрянський варіант подільського одягу в дечому тяжіє до прикарпатського, зберігаючи при цьому основні риси, характерні для всього регіону. Локальна своєрідність цього вбрання простежується насамперед в особливостях народного ткацтва, конструктивних прийомів, у колориті та композиції декору, техніці вишивки, у способах носіння одягу, нарешті, у його термінології.

Традиційний костюм мешканок Наддністрянщини складався, крім сорочки, з розпашного поясного одягу у вигляді одного широкого (горбатка, опинка) або двох – ширшого та вужчого (запаски) – полотнищ вовняної смугастої тканини, які підперізувалися саморобним поясом – баярком. Дівчата обгорталися більш тонкою фабричного виробу тканиною (фотою), а замість запаски по боках підтикали під пояс одну або дві складені у декілька разів хустки (турпани, фусты); носили і зшитий поясний одяг – спідницю чи спідницю з нагрудником (ріклю). На сорочку вдягали овчинний безрукавний кептар (місцеві назви – цурканка, мунтян), узимку ж – овчинний одяг з рукавами (кептар рукавний, або кушина) [40, с. 24-25].

Коси жінки не відрізали, а скручували їх та укладали зверху, ховаючи під маленьку шапочку (фес) на жорсткій основі, обтягнуту червоною вовняною тканиною, або під конусоподібну керпу чи м'який чепець; голову й шию обвивали довгим білим рушникподібним полотнищем – переміткою.

Дівчата заплітали волосся у дві або чотири коси й закладали на потилиці корзинкою або калачиком. Прикрашали голову вінкоподібними уборами з

живих та штучних квітів, металевих пластинок, монет та сплєтених різнокольорових ниток (чільце). Під час весілля завітчували всю голову. В будень дівчата зав'язували стрічку (сьонжку) навколо голови, зліва за неї затикали живі квіти (найулюбленішими були айстри), справа – бант зі стрічки (машки) [40, с. 59].

Доповненням жіночого одягу населення Наддністрянщини були різноманітні прикраси. Тривалий час тут зберігалися такі їхні реліктові види, як скроневі китички (різнокольорові вовняні кульки, скріплені металевими ланцюжками), нагрудні металеві згарди (ланцюжки з хрестиками), салби (дукати, нашиті на фетровій основі) [5, с. 81].

Чоловіки носили вишиту довгу (до колін) сорочку з домотканого полотна навипуск. Улітку вдягали білі штани з домотканого полотна – портяниці, пор-кениці, взимку – суконні білі або чорні гачі. Сорочка підперізувалась широким вовняним поясом (окравкою) або шкіряним – чересом. Зверху вдягали коротенький овчинний кептар, восени – прямоспинний суконний сердак, а взимку – рукавний кептар або більш довгий відрізний кожух (кушину, спендзар) [49, с. 67]. Поверх кожуха накидали білу, яскраво прикрашену манту – переважно як святковий чи обрядовий одяг. На свято чи на весілля за традицією вдягали весь комплекс вбрання, демонструючи заможність та хазяйновитість. Ноги чоловіки обмотували суконними онучами, на які вдягали шкіряні постолы або чоботи, влітку носили дерев'яні довбанці та солом'яні на дерев'яній підшві.

Головними уборами слугували капелюхи із соломи, прикрашені биндами, павиним або качиним пір'ям, герданом; взимку – сірі смушкові шапки – кучми [34].

Як підтверджують музейні експонати та стародавні світлини, дитяче народне вбрання подолян (немовлят, малюків 1,5–6 років, дівчаток і хлопчиків молодшого віку від 7 до 10 років, підлітків 11–12 років, дівчат і юнаків 13–17 років) у своїй більшості в основних одягових компонентах віддзеркалювало дорослі відповідно жіночі й чоловічі комплекси [16, с. 63]. Тому кожен

елемент дитячої ноші мав схожі риси в типах матеріалів, різновидах крою, прийомах декорування (в т. ч. техніках, орнаментальних мотивах і колористиці), способах носіння та формування в цілісній ансамблі. Причому дитячі святкові строї аналогічно, як і дорослі відрізнялися від буденних насамперед кращою якістю матеріалу (наприклад, тоншим і білішим полотном у сорочках, полотняних дівчачих спідницях і хлопчачих штанах), наявністю багатого й яскравішого оздоблення на виробках, прикрас, святкових головних уборів, доповнень до одягу та взуття у вигляді черевиків, чобітків або чобіт (в залежності від статі й віку дитини, а також від статків селянської родини).

Головним елементом дитячого одягу як у дівчаток, так і у хлопчиків була натільна довга сорочка з домотканого полотна. Щодо усіх інших одягових компонентів, то вони виконували роль складових частин традиційного комплексу вбрання лише з певного віку дитини. Зокрема, дітей до трьох–п'яти років незалежно від статі вбирали тільки у сорочки (мається на увазі в теплу пору року чи за теплої погоди) та підперізували поясами чи мотузками.

Крім сорочок й поясів, народний стрій хлопчиків та дівчат часто включав і шапочки-чепчики, котрі тільки наприкінці XIX ст. іноді вже розрізнялись за кроєм. У холодну пору року чи прохолодну погоду костюм дитини, яка вміла самостійно ходити доповнювався будь-якою теплою одежиною без статевих відмінностей. Починали розрізняти дівчачий і хлопчачий дитячий костюм лише у дітей трьох – шестирічного віку в залежності від місцевих традицій, тобто їх зодягали передусім у відповідний статі поясний, плечовий і верхній одяг, головні убори тощо. Повсякденний дитячий одяг перешивали зі старих дорослих речей або ним слугувало вбрання старших сестер чи братів, а новий одяг як для дітей, так і для підлітків справляли переважно до великих празників – Різдва, Великодня, храмового свята та ін. [16, с. 284].

Загалом дівчачий і дівочий (13–17 років) стрій буковинських подолянок складався із натільної сорочки, поясних горботки й запаски-фартуха, пояса (баюрки, крайки), плечового кептаря та станового кожуха. Додатковими

святковими елементами були прикраси (сережки (когутки), гердани, корали, намисто з дутого скла, намисто з монет, натільні хрестики тощо) та головні убори, які різнилися за віком. Так, з поміж головних уборів дівчатка Буковинського Поділля могли прикрашати голову лише усілякими квітами та начільними стрічками, а заплетені коси (частіше декілька) – кольоровими биндами й «бовтичками» [32, с. 98].

Західноподільська традиційна ноша дівчаток і дівчат складалася із натільної домотканої сорочки, поясних обгортки (опинки) й запаски-фартуха, пізніше спідниці, пояса (баюрки, крайки) та станових свитки й кожуха в залежності від пори року. На свята їм зодягали плечові безрукавки (оксамитові горсики, камізельки) або лейбики (киптарі – в наддністрянських районах) та чіпляли багато різного нашийного та нагрудного намиста, яке густо розміщувалося на пазусі, практично сягаючи довжиною до пояска. Так оздобами тут слугували сережки (когутки), гердани, дуте скляне намисто, корали, намисто з монет, натільні хрестики та ін. Серед головних уборів дівчатка полюбляли начільні стрічки й гердани, стрічки й уплітки в коси, а дівчата – вінки та вінкоподібні убори, взимку вони утепляли голову хустками [35]. Варто зазначити, що волосся дівчаткам і дівчатам обов'язково заплітали в одну, дві або навіть декілька кісок. У свою чергу традиційний комплекс убрання західноподільських хлопчиків і юнаків містив довгу домоткану сорочку (у південних районах нижче колін), штани «портянички», тканий пояс, лейбик (у наддністрянських районах), свитку або кожух, натільний хрестик як оздобу та солом'яний бриль або кучму як головний убір. Щодо взуття, то у своїй переважній більшості діти ходили босоніж, лише подекуди на свята у теплу пору року взували дерев'яники, солом'яники, личаки чи постолі, а в холодну – черевички, чобітки або чоботи.

Народний безрукавний нагрудний одяг мав свої регіональні відмінності, які відбивали характер господарської діяльності та клімату. Цей вид одягу був поширений по всій території України, але мав певні відмінності, а саме в гірських районах Західної України – це тепла коротенька безрукавка з хутра –

кептар; у північних та північно – західних районах передгір'я – сукняна безрукавка – лейбик, бруслик тощо; на території Середньої Наддніпрянщини – легша, хоча і довша безрукавка – керсетка і т. ін.

Дитячий народний костюм Східного Поділля, зокрема, святкова дівчача й дівоча ноша включала натільну домоткану сорочку, стегові горбатку й подекуди запаску-фартух, згодом спідницю, пояс (баюр, крайку), зрідка нагрудну керсетку (на свята) та верхні вироби – свитку чи кожух відповідно до пори року. Західноподільська традиційна ноша дівчаток і дівчат складалася із натільної домотканої сорочки, поясних обгортки (опинки) й запаски-фартуха, пізніше спідниці, пояса (баюрки, крайки) та станових свитки й кожуха в залежності від пори року. На свята їм зодягали плечові безрукавки (оксамитові горсики, камізельки) або лейбики (киптарі – в наддністрянських районах) [27, с. 144].

Отож, наддністрянський варіант має в собі складові ознаки прикарпатського регіону. Жіночий одяг складався з сорочки, з розпашного поясного одягу у вигляді одного широкого (горбатка, опинка) або двох – ширшого та вужчого (запаски) – полотнищ вовняної смугастої тканини, які підперізувалися саморобним поясом – баярком та кептар. Прикрашали голову вінкоподібними уборами та невід'ємною частиною вбрання були прикраси.

ВИСНОВКИ

Український одяг створювався багато століть і відображає здобутки українського народу через організацію повсякденного життя, через елементи повсякденної культури, а саме побут, народні звичаї, фольклорні явища, світосприйняття, національний характер народу, виражає його спосіб життя, багату та різноманітну творчість, традиції. Від матері до доньки передавалися майстерність ткацтва, пошиття і оздоблення одягу, найгарніші вбрання надягали в особливих випадках і зберігалися довгі роки, протягом кількох поколінь. Саме так зберігалися і накопичувалися народні традиції у виготовленні і фасонах одягу, які збереглися до наших днів.

Національний костюм є невід'ємною частиною етносу, історія костюма розкриває структуру кожного періоду, зокрема соціальну, тобто відображає взаємодії людини та суспільства.

Традиційне вбрання є важливим історичним джерелом, яке відображає матеріальну, духовну та культурну сфери народу. Специфіка кожного етносу полягає в локальних та національних ознаках, які відображають еволюцію та походження вбрання.

Вивчення та дослідження еволюції традиційного вбрання допомагає виявити етнокультурні взаємодії та взаємопроникнення в процесі історичного розвитку та відбиває саму психологію народу.

В різних історико-етнографічних регіонах стрій мав свої особливості, пов'язані з природними умовами, господарством, звичаями, а також стосунками із сусідніми етнічними групами. Зберігаючи ознаки різних епох, особливості костюма являють собою важливе джерело вивчення етнічної історії населення, його соціальної структури, естетичних поглядів та уявлень. В українському національному вбранні зберіглася історична минувшина, традиція та культура різних періодів, тому національний костюм є цінним джерелом для вивчення культурної специфіки та особливостей

Отже, можемо констатувати, що на формування і розвиток національного костюма українців впливали чимало факторів. Можна

виокремити природно-географічний фактор, а саме географічне розташування, наявність торгівельних відносин, які б впливали на розвиток культури того чи іншого народу. На розвиток традиційного вбрання надзвичайно вплинув фактор етнічної історії нашого народу, а саме заселення земель та змішання різних культурних елементів. Проте у процесі історичного розвитку було виокремлено локальні особливості повсякденної культури, тобто в одязі.

Під впливом часу та подій, одяг окрім утилітарної функції набуває психологічного, соціального та естетичного значення. Зміна бачення, нові критерії та художній смак, що визначаються розвитком того чи іншого суспільства має великий вплив на формування традиційного вбрання, тобто в кожному епоху залежно від розвитку з'являлися нові декоративно-художні оздоблення.

У висновку можемо зазначити, що дослідження та вивчення традиційного одягу є особливо важливим для кожної нації, тому що традиційний одяг є відображенням традицій, психології, уявлення того чи іншого етносу. Формування самосвідомості та суспільної свідомості починається з традиційного вбрання.

Етнічна історія українців суттєво позначилась на традиційному одязі, який був під впливом змішання різних етнічних культур різних регіонів, взаємозв'язків та різних процесів.

Отож, український костюм, зберігаючи в собі традиції, постійно змінювався та трансформовався під впливом різних чинників. Комплекси вбрання кінця 19 – початку 20 століття зберегли в собі цінності різних епох. Здавна одяг виконував різні функції: практичну, захисну, обрядову, оберегову, знакову, соціальну, національну.

Протягом багатьох століть національне вбрання формувалось під тиском історії як джерело національних цінностей. Традиційне носіння національного одягу визначає свідомість та приналежність до того чи іншого етносу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Білан М. С., Стельмашук Г. Г. Український стрій. Львів, 2000. 325 с.
2. Білецька В. Українські сорочки, їх типи, еволюція і орнаментация. *Матеріали до етнології та антропології*. Львів, 1929. Т. 21-22, ч. 1.
3. Бойко В. М. Українські народні традиції в сучасному одязі. Київ, 1970. 237 с.
4. Борисенко В. К. Українська етнологія: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ, 2007. 398 с.
5. Будзан А. Художні вироби з бісеру. *Народна творчість та етнографія*. 1976. № 1. С. 80-85.
6. Буденний та святковий одяг Бершадчан (Вивчення історії методом усної історії). URL: <http://library.bershad.ua/?p=1504>
7. Булгакова-Ситник Л. Подільська народна вишивка: етнографічна аспект. Медобори, 2010. 336 с.
8. Бурачинська Л. М. Поділля. *Український народний одяг* (укр. і англ. мовами). Торонто; Філадельфія, 1992. С. 93-111.
9. Вовк Ф. Студії з української етнографії та антропології [Електронна копія] / проф. Хведір Вовк. Прага, [1916?] (Друк. «Легіографія»). 354, [2] с.: іл., [23] арк. іл. URL: <https://elib.nlu.org.ua/view.html?&id=431>
10. Воропай О. А. Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис. Київ, 1993. 592 с.
11. Воропай О. А. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. Т. 1. (репринт) «Українське видавництво», Мюнхен, 1958. 310 с.
12. Врочинська Г. Українські народні жіночі прикраси XIX – поч. XX ст. [Вид. 2-е, допов.]. Київ, 2008. 230 с.
13. Головацький Я. Ф. Народные песни Галицкой и Угорской Руси, Ч. 1: Думы и думки. Москва: Унив. тип. (М. Катков), 1878. 392 с. разд. паг.
14. Захарчук-Чугай Р. В. Українська народна вишивка: західні області УРСР: [монографія] АН УРСР, Ін-т мистецтвознавства, фольклору та

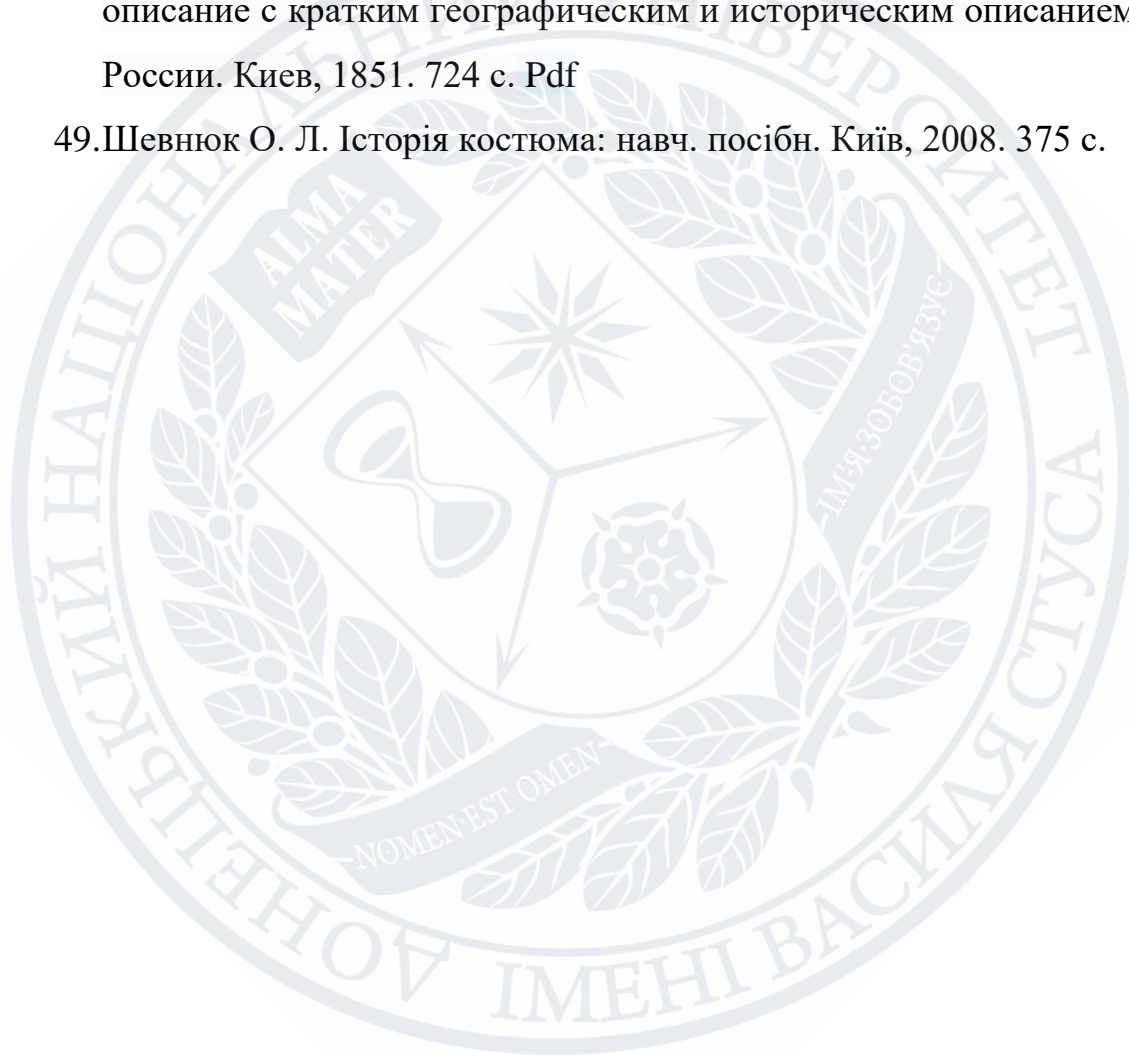
- етнографії імені М. Т. Рильського, Львів. від-ня. Київ, 1988. 190, [1] с.: іл.
15. Іваневич Л. А. Історико-географічні та історико-етнографічні межі дослідження народного вбрання українців Поділля. *Народна творчість та етнологія*. 2013. № 5. С. 88-100.
  16. Іваневич Л. А. Локальні особливості традиційного дитячого строю українців Поділля. *Освіта, наука і культура на Поділлі*. 2017. Т. 24. С. 273-282.
  17. Іваневич Л. А. Традиційне вбрання українців Західного Поділля: Особливості класифікації. URL: <https://nz.lviv.ua/archiv/2014-5/31.pdf>
  18. Іваневич Л. А. Узагальнена типологія традиційного комплексу вбрання українців Східного Поділля XIX – поч. XX ст. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського*. Вип. 22. Серія: Історія: зб. наук. праць / за заг. ред. проф. О. А. Мельничука. Вінниця: Державна картографічна фабрика, 2014. С. 123-129.
  19. Кокоріна Г. Гендерний аспект формування українського національного костюма. Народний костюм як виразник національної ідентичності: Збірник наукових праць за ред. д-ра мист-ва М. Селівачова. Київ, 2008. 310 с., іл. (Музей українського народного декоративного мистецтва, Головне управління культури і мистецтв Київської міської державної адміністрації, Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського Національної академії наук України). URL: <https://www.mundm.kiev.ua/SCIENCE/DOC/PROC08.HTM>
  20. Кононенко П. П. Українознавство: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Мін-во освіти і науки України, НДІ українознав. Київ, 2005. 679 с.
  21. Косміна О. Ю. Традиційне вбрання українців. Київ, 2008. Т. I: Лісостеп та степ. 2008. 160 с.
  22. Косміна О. Ю. Традиційне вбрання українців. Т. II.: Полісся. Карпати. Київ, 2009. 160 с.

23. Матюхіна О. А. Національний стиль в одязі як вираз національної самосвідомості. URL: <http://www.ridnamoda.com.ua/?p=598>
24. Матейко К. І. Український народний одяг. Київ, 1977. 224 с.: іл.
25. Матейко К. І. Український народний одяг: Етнографічний словник. Київ, 1996. 196 с.
26. Матейко К. І., Сидорович С. Й. Використання в сучасному одязі елементів традиційного вбрання. *Народна творчість та етнографія*. 1963. № 2. С. 14-20.
27. Медведчук Г. Український народний одяг подільських селян XVII – I пол. XX ст. *Берегиня скарбів народних* / упоряд. А. М. Трембіцький, О. Г. Погорілець. Хмельницький; Меджибіж, 2010. С. 142-158.
28. Мироненко В. П., Синицька А. С. Еволюція українського народного костюма в соціокультурному контексті авангарду. *Вісник ХДАДМ*. Харків, 2009. № 5. С. 128-135.
29. Музей Івана Гончара. Національний центр народної культури. URL: <https://honchar.org.ua/p/istoriya-rozvytku-zhinochyh-prykras-v-ukrajini-iv-xviii-stolit/>
30. Наулко В. І., Артюх Л. Ф., Горленко В. Ф. [та ін.] [голов. ред. С. В. Головка]. Культура і побут населення України: навч. посіб. для вузів. Вид. 2-ге, допов. та переробл. Київ, 1993. 284, [1] с., [31] арк. іл.
31. Національний музей українського народного декоративного мистецтва. URL: <http://www.mundm.kiev.ua/>
32. Ніколаєва Т. О. Історія українського костюма. Київ: Либідь, 1996. 171 с.
33. Ніколаєва Т. О. Історичні передумови формування традиційного одягу Поділля / під ред. Артюх Л. Ф., Балущка В. Г., Болтарович З. Є. та ін. Київ, 1994. С. 260-276.
34. Ніколаєва Т. О. Різновид українського одягу. URL: <http://ethnography.national.org.ua/mynuvshyna/r09.html>
35. Ніколаєва Т. О. Український костюм. Надія на ренесанс. Київ, 2005. 320 с.

- 36.Никорак О. Українська народна тканина XIX–XX ст.: типологія, локалізація, художні особливості. Львів, 2004. Ч. I. Інтер'єрні тканини (за матеріалами західних областей України). 584 с. іл.
- 37.Никорак О. Генеза типів українських народних тканин (культурні взаємовпливи) *Діалог культур: Україна у світовому контексті: Мистецтво і освіта*. Львів: Каменяр, 1998. Вип. 3. С. 456-465.
- 38.Никорак О. Українська народна тканина: Типологія виробів XIX – середини XX ст. *Народознавчі Зошити*. № 4. 1998. С. 381-395.
- 39.Рігельман О. Літописна оповідь про малу Росію та її народ і козаків узагалі. Київ, 1994. URL: <http://litopys.org.ua/rigel/rig.htm>
- 40.Стельмашук Г. Г. Декор народной одежды. Общественный, семейный быт и духовная культура населения Полесья. Минск, 1987. 374 с.
- 41.Стельмашук Г. Г. Традиційні головні убори українців (Функції. Класифікація. Символи та обереги. Художні особливості) [Текст]: автореф. у формі наук. доп... д-ра мистецтвознавства: 17.00.05; Львівська академія мистецтва. Львів, 1994. 50 с.
- 42.Сумцов М. Ф. Слобожане: (історико-етнографічна розвідка). Підготовка тексту, мовна редакція, вступне слово та примітки проф. Л. Ушкалова. Харків, 2017. 256 с.
- 43.Традиційний стрій Східного Поділля. Нагрудники. URL: <http://etnomaysternyakolo.blogspot.com/2017/10/blog-post.html>
- 44.Традиційний чоловічий одяг. Західне Поділля (Тернопільщина). URL: <https://rukotvory.com.ua/info/tradycijnyj-cholovichyj-odjah-zahidne-podillja-ternopilschyna-vydyvo/>
- 45.Українська минувшина: ілюстрований етнографічний довідник. Пономарьов А. П., Артюх Л. Ф., Косміна Т. В. та ін. Київ, 1994. 256 с.
- 46.Цимбалюк О. К. Етномистецькі традиції костюма в Україні середини XIX – XX століття [Текст]: автореф. дис... канд. мистецтвознавства: 17.00.06; Львівська академія мистецтв. Львів, 2000. 18 с.

47. Чубинский П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским Русским географическим обществом. Материалы и исследования, собранные П. П. Чубинским / Изданный под наблюдением П. А. Гильтебрандта. Санкт-Петербург, 1877. Т. 7. Вып. 2: Малоруссы Юго-Западного края. Pdf
48. Шафонский А. Черниговского наместничества топографическое описание с кратким географическим и историческим описанием Малой России. Киев, 1851. 724 с. Pdf
49. Шевнюк О. Л. Історія костюма: навч. посібн. Київ, 2008. 375 с.

ДОДАТКИ

Рис. 2.1 Одяг містян. Кам'янець–Подільський

Рис. 2.2 Одяг селян. Вінниччина

Рис. 2.3 Подоляни. 1898 рік.

Рис. 2.4. Хід на Свято Винограду на Поділлі. Подільські музики.

Рис. 2.5, 2.6. с. П'ятківка Бершадського району. Східне Поділля.
Вінницький стрій з колекції Майстерні Магди Дзвін.

Рис. 2.7. Варвара Кольченко. 1912 р.н.
с. Бондурівка Чечельницького району.

Рис. 2.8. Ірина Бондаренко з подругою
Ганною,
Східне Поділля.

Рис.2.9. Дівчата в нагрудниках
1930-і роки, с. Устя Бершадського району.

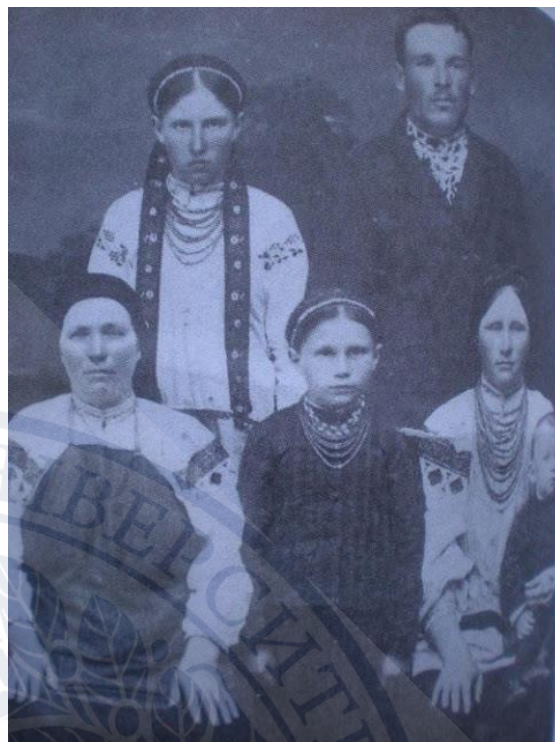

Рис. 2.10. Родина Яловенко, 1940-і роки,
с. Війтівка Бершадського району.

Східне Поділля.

Рис. 2.11 Родина Бурянчик, с. Сумівка Бершадського району.
Східне Поділля.

Рис. 2.12 Жінка на весіллі в с. Бондурівка Чечельницького району.
Східне Поділля.

Рис. 2.13. Молода в нагруднику, весілля в с. Бондурівка
Чечельницького району.

Рис. 2.14.
Жінка в нагруднику та в обгортці,
с. П'ятківка Бершадського району.

Рис. 2.15
Жінка в нагруднику і фартуху,
с. Бондурівка Чечельницького району.

Рис.2.16. Фросина Стасюк в буденному
нагруднику
с. Бондурівка Чечельницького району. Східне Поділля

Рис.2.17. Олена Матієнко в буденному
нагруднику

Рис. 2.18.

Рис. 2.19.

с. Бондурівка Чечельницького району

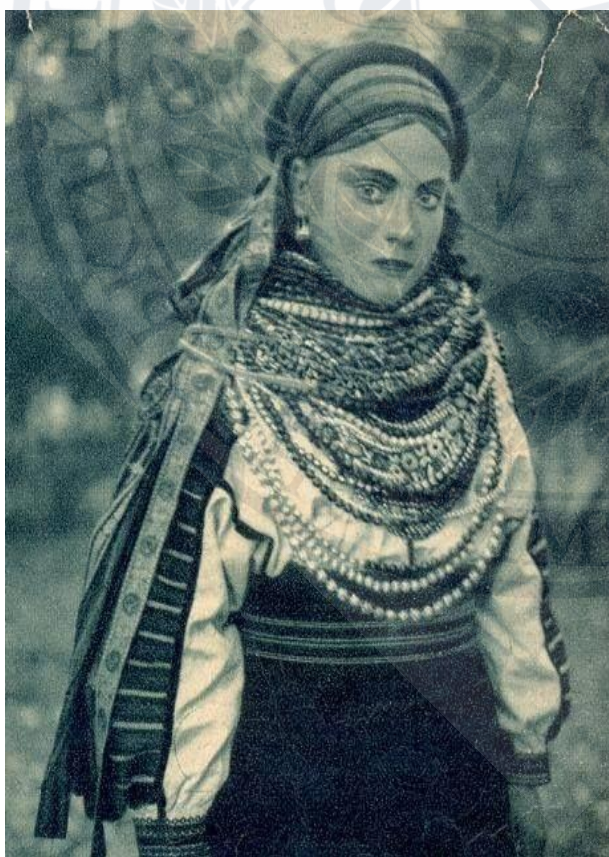

Рис. 2.20.

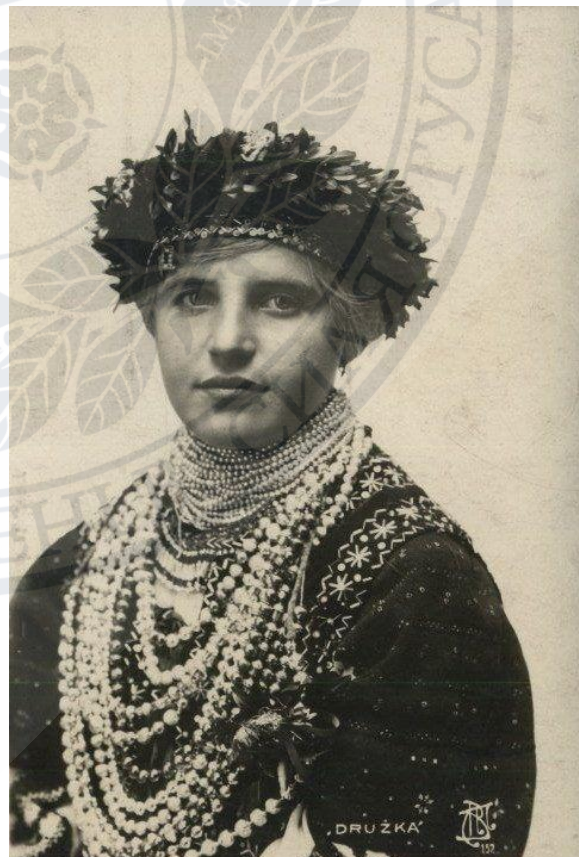

Рис. 2.21.

Західне Поділля. Тернопільська область, Гусятинський р-н.

Рис.2.22. Жінки "Союзу Українок" 1940. с. Добровляни Заліщицького р-ну. Тернопільщина

Рис. 2.23. с. Добровляни

Рис. 2.24. Містяни. Тернопіль

Рис. 2.25. Емілія Стасюк з подругою Петрунелею с. Торське Заліщицького району Тернопільської обл. Світлина зроблена в Заліщиках в 1942 р.

Рис. 2.26. Роман Стасюк і подружжя Михайлина та Михайло Стасюки мешканці с. Торське Заліщицького району Тернопільської обл. 1925 р.

Рис. 2.27. Три сестри. Смиківці Тернопільського р-ну Тернопільської обл. Світлина міжвоєнного періоду.

Рис. 2.28. Заліщики до 1939 р.